

Tidskrift för **KRIMINALVÅRD**

70 ÅR

JUBILEUMSNUMMER

Nummer 2 • 2016 • Årgång 71

Människovärdet i straffverkställigheten

Ur första numret av TfK 1946

Hur föds en tidskrift?

Samtal om Gunnar Marnell

Nytt vin i gamla läglar

Norman Bishop reflekterar

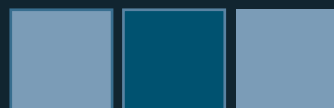
Storspionen som försvann

En händelse med politiska konsekvenser

Tidskrift för debatt om human kriminalvård

Grundad 1946 av Svenska Fångvårdssällskapet

Utkommer med fyra nummer per år.

- 3** Redaktören har ordet
- 4** Svenska Fångvårdssällskapet från 1907 till idag
- 8** Tidskrift för Kriminalvård - ur det första numret 1946
- 12** Hur föds en tidskrift?
- 14** Gunnar Marnell - Tidskrift för Kriminalvårds fader
- 16** Nytt vin i gamla läglar
- 20** Faktorer som påverkat kriminalvårdens utveckling
- 24** En epok inom kriminalvården har upphört
- 26** Blir samhället möjligt - eller väntar polarnatten?
- 29** Visning av en 26 år gammal dokumentärfilm
- 32** Storspionen som försvann
- 42** I korthet

Tidskrift för **KRIMINALVÅRD**

NR 2 • 2016 • ÅRGÅNG 71

REDAKTIONENS ADRESS

Tidskrift för Kriminalvård
c/o E Maltinger, Blekingegatan 15 F
118 56 STOCKHOLM

REDAKTION

Thomas Ekbohm, ansvarig utgivare
0708-180544 • redaktion@tfkriminalvard.org
Birgitta Göransson • 0708-261200
redaktion1@tfkriminalvard.org

HEMSIDA

www.tfkriminalvard.org

UTFORMNING

Frans Schlyter
webbredaktion@tfkriminalvard.org

Manusstopp: nr 3 • 2016 är 1 sept 2016

Tidskriften utkommer med 4 nummer per år.
Prenumerationspris 200 kr per år.
Medlemskap privatpersoner inkl. TfK 150 kr per år.
Prenumeration och registerförändringar på
www.tfkriminalvard.org/prenumeration

Postgiro: 298060-5

Tryckeri: www.myran.biz
ISSN 0040-6821

Tidskrift för Kriminalvård utges sedan 1946
med Svenska Fångvårdssällskapet som ägare.
Åsikter och idéer som framförs i signerade artiklar
eller i intervjuer står helt för artikelförfattarens eller
den intervjuades räkning.

Redaktören har ordet

Tidskrift för kriminalvård fyller 70 år. Detta är vårt jubileumsnummer fyllt av historia att lära av; kunskap, reflektioner och erfarenheter från många artikelförfattare.

Vissa ämnen går aldrig ur tiden, som behovet att värna om människovärdet. Svenska Fångvårdssällskapet och Tidskrift för kriminalvård, som är dess språkrör, har från början av 1900-talet kämpat för att värna människovärdet och en human kriminalvård. Vägen dit stakades ut av generaldirektör Clas Livijn när han 1836 skrev en lång artikelserie om tillståndet inom fängelsevärlden med radikala förslag till förbättringar. I det första numret av Tfk 1946 skrev dåvarande överdirektören Hardy Göransson en lång artikel om människovärdet som citeras i detta nummer. Det är skrämmande att hans beskrivning återigen är aktuell med ständigt sjunkande människovärde för vissa grupper som tiggare, arbetslösa, flyktingar. Människor värderas utifrån den nytta de gör och vad de svaga kan kosta samhället. Straff ska skärpas och tortyr av fångar tillåtas. Hatbrott och främlingsfientlighet ökar. Aktning för människovärdet skrevs in redan 1943 i förslaget till lag om straffverkställighet. Kriminalvården, som har makten över grupper som samhället tar avstånd från, måste ständigt värna denna aktning. Detta kräver en kontinuerlig granskning av kriminalvårdens attityder, tillämpning av regelverk och beslutsfattande. Detta förutsätter i sin tur en öppen och reflekterande kommunikation. Uppmuntras den i dagens organisation? Utan opposition framkommer inga idéer, ingen stimulus till nya sätt att agera, som Norman Bishop lyfter fram i sin artikel.

Den förste redaktören Gunnar Marnell önskade skapa ett öppet åsiktsstorg. Kriminalvården måste kunna ifrågasättas menade han. Tfk tillkom för att skapa en mötesplats för öppen diskussion, reflektion och kunskapsutbyte. I den andan har tidskriften arbetat i alla år. Kriminalvårdens ledning som äskar 8.3 miljarder 2017, har nu beslutat att dra in Fångvårdssällskapets enda bidrag (80 000 kr), som gått till tryckkostnader och porto för Tfk.

Det är tänkvärt att Kriminalvården för 70 år sedan hade det fritänkande och det öppna debattklimat som Kriminalvården behöver, men att nuvarande ledning inte kan stödja denna röst, som kan synas svag, men den når in i särskilda rum som departement, universitet, bibliotek, nordiska grannländer och till engagerade kriminalvårdare och f.d. kriminalvårdare.

Under min tid som redaktör har jag försökt förmedla kunskap genom aktuell nationell och internationell forskning, kritiska reflektioner och debattartiklar. I samband med detta nummer avslutar jag mitt uppdrag som redaktör och stafettpippen går till Thomas Ekbom, aktiv i redaktionskommittén och med 40 års kriminalvårdserfarenhet. Med sin kunskap och sitt djupa engagemang i en human kriminalvård kommer han att utveckla tidskriften.

Birgitta Göransson

Birgitta Göransson
redaktion1@tfkriminalvard.org

Svenska Fångvårdssällskapet från 1907 till idag – en väg till human kriminalvård

Av Birgitta Göransson

Svenska Fångvårdssällskapet bildades 1907 och framväxten påverkades av den förda social- och kriminalpolitiken.

Straffsystem

Under första hälften av 1800-talet infördes livstid eller bestämd tid i fängelse som ersättning för döds-, kropps- och skamstraffen. År 1910 verkställdes den sista avrättningen och år 1921 avskaffades dödsstraffet i Sverige. År 1906 infördes villkorlig dom och villkorligt fängelse, 1918 övervakning och 1928 internering.

Hanteringen av fattiga i Sverige har av tradition haft tvångsinslag: de kunde tvingas till krigstjänst, tvångsarbete i gruvor, på fästningar och tukthus. Även kroppsstraff och landsförvisning förekom. Fram till 1800-talets början fanns en även juridiskt förankrad skillnad mellan arbetslösa (kallade "försvarslösa") och lösdrevare. Denna skillnad försvann under första hälften av 1800-talet då det blev allt vanligare att betrakta arbetslöshet som något i sig misstänkt och fattigdom som en samhällsfarlig företeelse. Arbetsvång motiverades med hänvisning till "säkerhetsprincipen" dvs. intresset att upprätthålla lag och ordning. Det förhärskande ekonomiska problemet var en kraftigt växande befolk-

ning som bestod av egendomslösa jordbrukare. Den växande klassen jordlösa betraktades som omoraliska, försupna, lata och kriminella. Beläggningen på fängelserna femfaldigades under en 40-års period – dels beroende på ökande intagningar, dels beroende på långa förvaringstider. I slutet av 1800-talet präglades brottsligheten av den sista stora svältkatastrofen i Sveriges historia. Massarbetslösheten och undersysselsättningen minskade under andra hälften av 1800-talet dels genom industrialiseringen, dels genom massutvandring.

Vägen till en human kriminalvård

Den 13 mars 1835 blev Clas Livijn, till stor överraskning i många kretsar, utnämnd till generaldirektör och ordförande i Styrelsen över fängelser och arbetsinrättningar i riket. Han var den tredje ledaren för styrelsen och den förste som titulerades generaldirektör. Clas Livijn var skönlitterär författare, jurist och en provokativ kultur- och samhällsdebattör. Med hela sin själ kastade han sig in i den nya uppgiften. Han företog omfattade inspektionsresor, både inom Sverige och Norge, och redan 1836 började han skriva en lång artikelserie om tillståndet inom fängelsevärlden, med radikala förslag om förbättringar: "*Reflexioner om antalet af*

brottslingar och korrektionister, orsakerna dertill och fängelsernas beskaffenhet". Han framhöll att statens högsta uppgift borde vara att *förekomma* brott och missgärningar, inte att endast *bestrafva* dem. Han menade att det bästa sättet att hjälpa en människa var att sätta individen i stånd att hjälpa sig själv. Han ville att dödsstraffen borde begränsas, att bötesstraffen var orättvisa. Han argumenterade mot kropps- och skamstraff, mot barn i fängelse, och han beskrev de allmänt usla och barbariska förhållanden som rådde på anstalterna, och han efterlyste en modernisering av fattigvården så att inte medellösa och arbetslösa skulle behöva hamna i fängelse.

Livijn förespråkade vad vi idag kallar differentiering av brottslingar, och en omfattande nybyggnation enligt det i utlandet införda cellsystemet enligt Philadelphia-modellen. Han lämnade synpunkter på intagningsrutiner i häkte, bevakning under transporter, fängelsedisciplin, överklagningsrätt för fångar vid disciplinbestraffning, fångarnas arbete och underhåll, klädsel, kost, lyse, eldning, sjukvård och frigivning. T.o.m. de gamla politiska antagonisterna lovordade hans åsikter.

Livijn hade en åsiktsbroder i kronprins Oscar. Kronprins Oscar, sedermera Oscar I, var påfallande engagerad i sociala frågor, fattigvård, folkskola och inte minst fängvård. År 1840 gav kronprinsen anonymt ut boken "*Om straff och straffanstalter*", kallad Gula boken. Livijn fanns med i bakgrunden till bokens tillkomst, som ju till stora delar återgav Livijns redan kända åsikter. Kronprins Oscar var motståndare till dödsstraffet, argumenterade för införande av cellfängelser, där de intagna i ensamhet kunde begrunda sina brott och förmås tänka i nya banor för att underlätta anpassningen i samhället. Han pläderade för sysselsättning för de intagna och straffavkortning för de skötsamma. Han uppmuntrade också att man även i

Sverige borde inrätta *fängvårdssällskap* med uppgift att vårda sig om fångarnas behandling och hjälpa dem till arbete vid frigivning. Enligt hans mening hade människors omsorg även kommit att omfatta brottslingar, som man kände sig manad att hjälpa. Brottslingen betraktades inte längre som en person för alltid förskjuten, utan som "en vilseförd fallen like". Straffen skulle vila på förnuft och rättvisa och bland annat syfta till att ge straffet bättre verkan. Tankar om organiserad hjälpverksamhet och fängvårdssällskap hade funnits sedan förra hälften av 1800-talet. Idén om sådana "Sällskap" kom från England, Frankrike och USA och i Norge och Danmark bildades stödföreningar för frigivna fångar år 1841 respektive 1842. Fängvårdssällskap och Skyddsföreningar började växa fram i Sverige och 1847 bildades i Linköping Föreningen för fångars förbättring och framtida väl.

Fängvårdssällskapen och Skyddsföreningarna försvann nästan helt under 1850 och -60 talen på grund av kritik från fängelsepersonalen. Man menade att de frivilliga som besökte intagna la sig i verksamheten och därför var en säkerhetsrisk. Men en del av föreningarna återupplivades och år 1879 fanns elva fängvårdsföreningar.

Mot slutet av 1800-talet kom vissa fängvårdssällskap att kallas Skyddsföreningar. Idén om Skyddsvärnet hade väckts på ett prästmöte några år tidigare. År 1910 uppgick antalet fängvårdssällskap och skyddsföreningar till 25. Två av dessa lever fortfarande Skyddsvärnet i Stockholm, som bildades 1910 som en avdelning inom Svenska fattigvårdsförbundet för räddningsarbete bland "förkomna och värnlösa" och Skyddsvärnet i Göteborg som bildades år 1914. Skyddsvärnen arbetade med att "främja räddningsarbete bland frigivna och villkorligt dömda", hjälpte till med arbete vid frigivning, övervakade att de frigivna kom till

arbete, placerade dem i familj eller hjälpte till med bostad, kläder, arbetsverktyg m.m. Man arbetade också med s.k. förundersökningar till domstolarna, ursprunget till framtida personundersökningar.

Under perioden 1846 fram till 1862 uppfördes 24 nybyggda cellfängelser.

Hela fängelseorganisationen hade kopierats från krigsmakten via de gamla fästningsfängelserna. Disciplin och säkerhet fick hög prioritet. Organisationen förändrades när andra grupper än militärer anställdes som anstaltschefer. Fängelseprästen var en viktig person, anställd för att hjälpa fångarna genom sin förkunnelse att fångarna skulle förändra sina attityder och ändra sina liv. Prästen var den förste socialarbetaren på fängelset. Prästerna tillsammans med radikala fängelsechefer var de som skapade fängelsevårdsföreningar.

Svenska Fångvårdssällskapet bildas

Efter sonderingar och förberedelser bland några fångvårdstjänstemän i Sydsverige bildades Svenska Fångvårdssällskapet vid ett konstituerande sammanträde i Örebro den 8 augusti 1907. Ett trettiotal direktörer, bevakningsbefälhavare, fängelseläkare och fängelsepredikanter hade samlats. *Sällskapet hade som målsättning att verka för fängelsepersonalens kompetensutveckling, att ge fångvården en ändamålsenlig reformering och tillvarata tjänstemännens ekonomiska och sociala intressen.* Fängelsedirektören på Karlskrona-anstalten, *Ulrik Leander*, blev sällskapets förste ordförande och valdes i perioder som Sällskapets ordförande fram till 1932.

Fångvårdens befattningshavare åtnjöt på den tiden ingen semester och lönerna var ojämnt fördelade inom fångvårdsstaten. Det senare berodde på att befattningshavare vid länsfängelserna och kronohäktena till en del skulle avlönas av den inkomst, som in-

flöt för fångarnas arbeten. Då det var lättare att skaffa lönande arbete på det ena fängelset än på det andra blev följden att inkomsterna och därmed lönerna blev väsentligt olika. Sällskapet skulle vara en ideell sammanslutning och det markerades genom att även ämbets- och tjänstemän inom kriminalvårdsstyrelsen kunde bli medlemmar.

Tidskrift för Kriminalvård (TfK)

Redan vid Sällskapets första möte 1907 berördes frågan om att utge en fångvårdstidskrift. Men det skulle dröja ända fram till början av 1940-talet då det kom ut några nummer av en stencilrad upplaga. Första tryckta numret av *Tidskrift för Kriminalvård (TfK)* kom ut i april 1946 i Svenska Fångvårdssällskapets och Svenska Skyddsförbundets regi. Tidskriftens primus motor var under drygt 50 år framlidne förre kriminalvårdsdirektören Gunnar Marnell. I en intervju i samband med tidskriftens 50-årsjubileum säger han att han under åren betraktat tidskriften som ett "öppet åsiktstorg" där meningarna bland alla kategorier medarbetare fritt fått bryta sig mot varandra. Men i väven av värderingar har behandlingstanken löpt som en röd tråd genom årgångarna.

Kompetens och nordiskt samarbete

Som redan nämnts skulle Sällskapet ha som förnämsta syfte att bereda fångvårdstjänstemännen möjlighet att öka sin kompetens i sitt yrke. Detta framgår av protokollen som allt sedan starten visar att utbildningsfrågan ständigt varit uppförd på programmet.

Anstaltsbeståndet i landet år 1907 hade inga likheter med dagens bestånd. Till fångvården hörde på den tiden också de stora och inte så få tvångsanstalterna. Några öppna anstalter fanns inte utan fängelserna var slutna och cellsystemet tillämpades strikt. Antalet intagna i landet uppgick till cirka

3000. Det fanns mer än 300 kvinnor på fängelser och tvångsanstalter. Jordbruksarbete för straffade och tvångsarbetare var en fråga som ständigt kom upp till diskussion i samband med Sällskapets möten. Tills vidare var det bara Svartsjö som 1908 på försök införde jordbruksarbete som sysselsättning och som på sikt skulle ersätta Svartsjös dystra stenhuggning. Men cirka tio år senare utsträcktes försöken till att omfatta det egentliga fängelseklientelet och Mariestad och Singeshult kom till som jordbruksanstalter.

Andra viktiga frågor som i ett tidigt skede behandlades på Sällskapets möten var bötesstraffens reformering, utökning av villkorlig dom och villkorlig frigivning, arbetsdriftens fostrande betydelse, vård och behandling av frigivna fångar och åtgärder mot ungdomsbrottsligheten.

Svenska Fångvårdssällskapet har även bidragit till den nordiska gemensamhetstankens främjande. Redan före första världskriget hade Sällskapet planerat ett gemensamt möte med de danska fångvårdsmännen men världskriget hindrade dessa planer. Mötet med danskarna ägde rum den 10 september 1923 i Malmö dit en stor skara fångvårdsmän anlände från Danmark. Nästa möte år 1927 var helnordiskt och var förlagt till Stockholm med representanter från Sverige, Norge, Danmark, Finland och Island. År 1931 stod Finland som arrangör. Utbytet med de nordiska länderna i Sällskapets regi har under de senare decennierna minskat påtagligt och numera upphört. Besöken och erfarenhetsutbytet i de nordiska länderna när det gäller kriminalvårdens olika personalkategorier sker numera i andra former.

Fångvårdssällskapet årliga och halvårsvisa möten hölls regelmässigt i Stockholm. Sällskapet har under senare år fram till 2000-talet arrangerat debatter och seminarier med

fokus på vård- och behandlingsfrågor. Deltagarna i dessa sammankomster, som var välbesökta, harkommit från hela rättskedjan, angränsande vårdområden, frivilliga organisationer och enskilda. Svenska Fångvårdssällskapet och Föreningen Skyddsvärnet i Stockholm samarbetade när det gäller seminarier och debatter som berörde kriminalvård och andra närbesläktade områden. I början av 2000-talet övertog Skyddsvärnet i Stockholm seminarieverksamheten och Fångvårdssällskapet koncentrerade sig på att sprida kunskap och utgöra en plattform för diskussion genom sin Tidskrift för Kriminalvård.

Tidskrift för Kriminalvård har uppehållit Svenska Fångvårdssällskapets ursprungliga idé om att sprida kunskap genom att förmedla internationell och nationell forskning och erfarenhet med bäring på Kriminalpolitik, att vara en plattform för reflektion, diskussion och analys och att ibland ge historiska tillbakablickar. ■

Fakta hämtade ur

Clas Livijn – en vittor generaldirektör artikel av Gunnar Warren i Tidskrift för Kriminalvård nr 3 2015

Skyddsvärnet i Göteborg – 100 år av verksamhet Föreningen Skyddsvärnets i Göteborgs jubileumsbok (2014, ISBN: 978-91-637-6578-0)

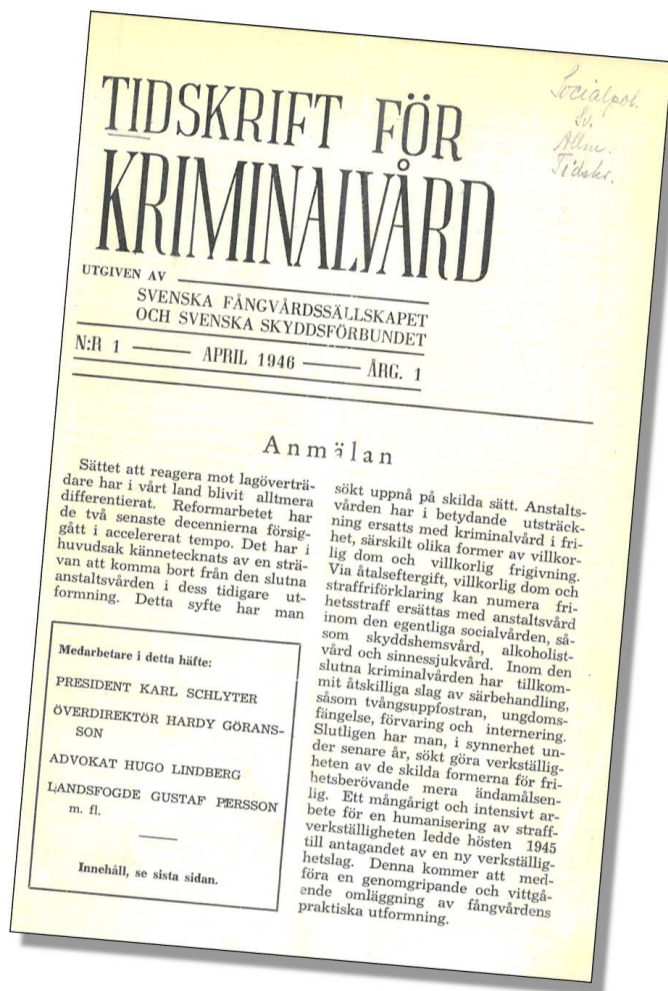
En social och human historia, Skyddsvärnet 100 år 1910-2010 Föreningen Skyddsvärnet i Stockholms jubileumsbok (2010, ISBN: 978-91-633-667-0)

Det frivilliga samhällsarbetet av Gunnar Engström. Kapitel ur boken *Kriminalvård i praktiken* av A.H Berman & C.Å Farbring. Studentlitteratur 2010

Tidskrift för Kriminalvård

Ur första numret som kom i april 1946

Sammanfattat av Birgitta Göransson

Utgivare var Svenska fångvårdssällskapet och Svenska skyddsförbundet.

Redaktör och ansvarig utgivare var assistenten, fil. kand. Gunnar Marnell, Hall, Södertälje.

Redaktionskommitté var byråsekreteraren Torgny Lindberg, överläkaren Lars-Ingemar Lundström, skyddskonsulenten Börje Nyblom, direktören Gunnar Rudstedt, byråchefen Eric Wijkmark.

Tidskrift för kriminalvård angavs utkomma med 4 nummer per år. Prenumeration kunde ske genom insättning av kr. 4:- (för studerande vid högskolor och universitet 2 kr:-) å tidskriftens postgirokonto nr 29 80 60, Hall, Södertälje.

I redaktionens inledning av första numret kan man läsa:

"Ett mångårigt och intensivt arbete för humanisering av straffverkställigheten ledde hösten 1945 till antagandet av en ny verkställighetslag. Anstaltsvården har i betydande utsträckning ersatts av kriminalvård i frihet, särskilt olika former av villkorlig dom och villkorlig frigivning. Via åtalseftergift, villkorlig dom och straffrifyrkning kan numera frihetsstraff ersättas med anstaltsvård inom den egentliga socialvården, såsom skyddshemsvård, alkoholistvård och sinnessjukvård. Inom den slutna kriminalvården har tillkommit åtskilliga slag av särbehandling såsom tvångsuppfostran, ungdomsfängelse, förvaring och internering.

/... För initiativtagarna till denna tidskrift har det varit angeläget att skapa ett forum för information och debatt i frågor av betydelse för det praktiska arbetet på detta område. Behandlingen av kriminella belastade människor företer en serie olika faser. Det är en lång rad specialister som ingriper på olika

stadier i rättsproceduren... var och en av dem har sitt särskilda gebit och sin speciella uppgift. Men det finns också ett gemensamt karaktistikum: alla öva de inflytande på hur samhällets reaktion i det enskilda fallet gestaltas och i vad mån den blir ett kongenialt uttryck för gällande lag och vedertagen rättsuppfattning. Det bör finnas ett krav på samsyn och ömsesidig förståelse mellan dem som är knutna till rättsvårdens olika verksamhetsgrenar...

Hur kriminalvården än utvecklas är den dock endast en nödfallsutväg som tillgripes, när den förebyggande verksamheten inte givit resultat. Ett primärt önskemål är att söka utveckla och förbättra de samhällsätgärder som är av betydelse för den allmänna brottsprofylaxen. Tidskriften vill i möjlig mån bidra till att sådana frågor kommer under debatt.

Medarbetare i första numret av tidskriften var president Karl Schlyter, överdirektör Hardy Göransson, advokat Hugo Lindberg, landsfogde Gustaf Persson m.fl.

INNEHÅLL

Anmälan	1
Karl Schlyter: Domstolarna och kriminalvården	4
Hardy Göransson: Människovärdet i straffverkställigheten	7
Hugo Lindberg: Rättegångsreferatets sociala betydelse	11
Gustaf Persson: Åklagarens ställning till kriminalvården	14
Bertil Forssell: Tvångsuppfostran — vara eller icke vara	19
Folke Kinnmark: Några medicinska synpunkter på behandlingen av förvaringsklientelet	21
Gunnar Rudstedt: Om namnet säkerhetsanstalt	24
Torgny Lindberg: Allmänprevention - brottslighet - sjukdom ..	28
Riksdagen om fängvårdspersonalen	34
Aktuellt	36
Praxis — projekt	38

Människovärdet i straffverkställigheten

Överdirektören Hardy Göransson skrev en artikel i första numret av Tidskrift för kriminalvård om människovärdet i straffverkställigheten.

Ur artikeln citeras:

”Det *humana* intresset för människan går otvivelaktigt, som ordets ursprung anger, tillbaka på tankegångar i antikens livsuppfattning, men till en humanitetskultur nådde antiken knappast fram. Både greker och romare hade en syn på arbetet, kvinnan och barnet, som inte röjer någon djupare uppskattning av människorätt och människovärde och mellan friborna män och slavar var skiljelinjen sträng och obeveklig.

Den nya synen på människan kom med kristendomen. När dess principer fick överinflytande på livsåskådning och livsgestaltning i det i upplösning stadda romarriket, började en ny värld byggas. Medeltiden är, såsom senare forskning uppvisat, en nydaningstid. Slaveriet, åtminstone i dess grövsta former, avskaffades, kroppsarbetet kom till heders, kvinnan tillerkändes personlighetsvärde och sådana handlingar som att sätta ut nyfödda barn kriminaliserades. Även germanfolken kom efter hand under kristen påverkan, och detta motspänstiga människomaterial bibragtes mildare tänkesätt. Rättslagar och fridslagar skulle reglera sammanlevnaden mellan människorna. Människovärdet var i stigande, och för de stora samhällsbyggarna var målet att skapa fred och rättvisa – *pax et justitia* – mellan de enskilda medborgarna och mellan folken.

/... Kärnan i vår regeringsform, den berömda § 16, går nära nog ordagrant tillbaka på ett stadgande i den gamla landslagen om konungens uppgifter och om skydd för den enskilde mot övervåld till liv och gods. Kristendomens radikala jämlikhetslära erövrade mark i västerlandet: även den eländigaste människa har ett ojämförligt värde, enbart därigenom, att hon är en människa. Ett samlat uttryck för vad svensk rättskänsla och kristen humanitet kräver av domaren har vi i Olaus Petris domarregler. Där finns också normer för straffverkställigheten. ’Allt straff bör vara till förbättring och straffet bör vara sådant, om möjligt är, att det icke förhindrar honom, som straffad varder, till att bättra sig’.

/... Under de senaste årtiondena har människovärdet befunnit sig i ständigt sjunkande. Ingenstades har detta kommit till synes så tydligt som i Tyskland. I samhällsintressets namn uppmanade man tidigt till skningslös kamp mot förbrytaren. Där har frågan om ’Wurde des Menschen’, som det talades så mycket om på Goethes tid, så småningom glidit över till att bli en fråga om ’Wert des Menschen’. Människan kan ha ett värde men ett värde i samma mening som ett hus, en maskin eller varor. Konsten var bara att uttrycka detta värde, men även den svårigheten bemästrades. Chefen för Reichgesundamt kom under krigsåren fram till en nettoavkastning av 29 400 mark för en man och 11.000 mark för en kvinna. Till detta materiella födelsevärde borde enligt samma räknemästare läggas det generativa värdet (avelsvärdet), vidare hälsan (särskilt arvshälsan) och slutligen det kulturella värdet, var-

med förstods förmågan att upptäcka och uppfinna. Längre kan man inte komma i sina försök att jämställa en människa med ett djur eller en maskin.

Det är tydligt, att åldringar, invalider, imbecilla, sinnessjuka, arbetsskygga eller vane-förbrytare inte kan ha mycket att andraga till sitt försvar inför en sådan värdering. De kommer på minus och blir kasserade; det blev de också bokstavligen i tredje riket.

Att nazismen nedkämpats utgör ingen garanti för att dessa tankegångar är utrotade. Nedtrampandet av människovärdet har nämligen icke varit lokaliserat enbart till Tyskland, det är en företeelse som kunnat spåras överallt i västerlandet.../ Inte heller på svensk botten har saknats röster, som hävdat det berättigade i drakoniska åtgärder mot dem som inte kan göra rätt för sig. Från en diskussion omkring år 1920 har jag antecknat några repliker, där talaren, som i övrigt företrädde en demokratisk samhällssyn och en ömhjärtad omtanke om människorna, hävdade att det moderna samhället principiellt måste tillerkännas rätten att släcka undermåliga liv. /...’åldringar, som överlevt sig själva’, sinnessjuka och vissa förbrytare borde förskonas från livets s.k. börda.

Vad som försiggått i Tyskland under de senaste åren har haft den verkan i vårt land, att alla sådana röster kommit att tystna. Men man kan befara, att det finns en grodd kvar, som under vissa betingelser kan börja spira igen. I varje fall har man att räkna med att den varma luftström av mänsklighet som svept och sveper genom vårt folk kan svalna, när det gäller de värdelösa eller dem som ingen allmän sympati kan påräkna; dit hör ju åtskilliga av dem, som brutit svårt mot sammanlevnadens regler. Mot denna latent fara måste vi vara på vår vakt genom att envist och oryggligt hävda, att varje människa har ett egenvärde, ej blott ett sakvärde eller prestationsvärde.

/...Just i vår tid, när villfarelserna blivit minst så grova som under avlatens och häxprocessernas tid, gäller det att fatta det gemensamma i sikte, skrev Hans Larsson ett par år före sin bortgång. Och det har sin giltighet även för det ämne, som nu sysselsätter oss. Det var en sådan strävan till samsyn i en fundamental fråga, som ledde till att uttrycket *aktning för människovärdet* kom in i förslaget till lag om straffverkställigheten.” ■

Hardy Göransson titulerades överdirektör som chef för Fångvårdsstyrelsen (generaldirektör) från 1936 till 1960. Hardy Göransson var till skillnad från tidigare generaldirektörer fil.kand. och inte jurist. Han hade tidigare arbetat med tvångsomhändertagna ungdomar och varit chef för alkoholistanstalt, en stor humanist med stort engagemang.

Hur föds en tidskrift?

Av Thomas Ekbom

Det krävs en god mylla som kan ge kraft åt den som bestämmer sig för att föda en tidskrift. Så var det också för tidskrift för Kriminalvård. I ett samtal med Monica, Mats och Kalle Marnell berättar de om den miljö där deras pappa, Gunnar Marnell, startade tidskriften.

Året då Tidskrift för kriminalvård föddes var 1946 och platsen var Södertälje. Gunnar Marnell, född 1913, hade arbetat som lärare för fångar på Långholmen, blivit assistent på anstalten Hall och han blev senare direktör där.

Gunnar var uppväxt i en familj med baptisttro, en tro som han senare i livet skulle överge. Men han hade med sig en humanism från barnaåren som han skulle behålla. Han ville gott.

Som assistent och senare direktör på Hall hade han och tog sig stora friheter. Allt var möjligt för honom i hans vilja att ge fångarna en bra tillvaro i fängelset. Han startade Hallbladet där han lät fångarna skriva fritt. Tidskrift för Kriminalvård blev en utlöpare av Hallbladet.

I Hallbladet kunde fångarna kommentera och ifrågasätta allt i fängelset. Det var ofta mycket konkreta saker. När Gunnar tog steget till tidskriften ville han röra sig på ett teoretiskt plan och han vände sig till en mer allmänt intresserad målgrupp. Han ville få en debatt. Han ville att folk skulle skriva från olika utgångspunkter. Han hade kontakter i Norge och Danmark, ja över hela Europa. I en senare artikel gav han bl.a. en sociologisk belysning av ILA-anstalten i Norge.

Men Gunnar ville också argumentera för behandling och human kriminalvård. I en artikel ger han Synpunkter på Anstaltskollektivet som behandlingsenhet. Han kom att samarbeta med KRUM (Riksförbundet för kriminalvårdens humanisering) och diskuterade mycket med bl.a. den då intagne Lasse Strömstedt.

Gunnar ansåg att kriminalvården måste kunna ifrågasättas. Auktoriteter måste tåla kritik, som Churchill hade uttalat. Själv kom han att ta olika strider bl.a. för införande av ett terapeutiskt samhälle på fängelset i Gävle och för större rastgårdar på häktena, de s.k. tårtbitarna.

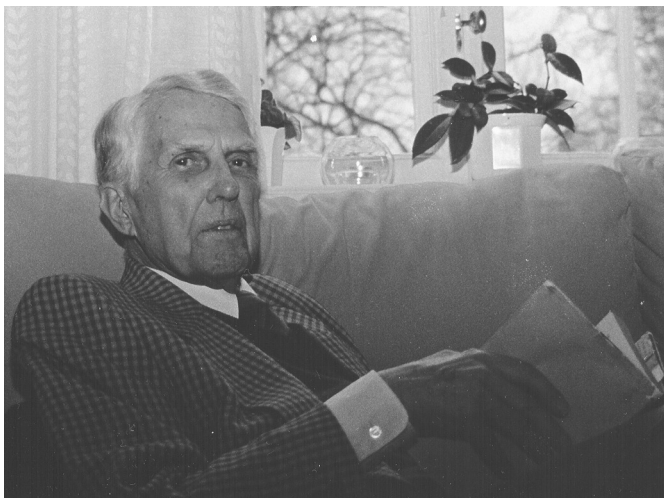
Som fängelsedirektör gav Gunnar förtroende till fångarna, bland vilka han ofta var mer populär än hos personalen. Han var unik i sin upplysthet och avancerade humanistiska tänkande. Många anstaltskollegor ifrågasatte hans tankar. Men de kunde aldrig ta ifrån honom hans skicklighet i tjänst.

Det är också viktigt att notera att denne förste redaktör hade en extremt duktig korrekturläsare och stilist i sitt hem, hans kära hustru Barbro. Hon fick alltid titta på hans texter och ge honom konkreta råd.

Sammanfattningsvis kan jag säga att Tidskrift för kriminalvård skapades av en man som i en sträng byråkratisk och konservativ miljö vågade lyfta fram fångars svåra situation och missionera för en öppen diskussion om kriminalvård och för en human kriminalvård. Han skrev själv många inspirerande artiklar och lät andra formulera kloka tankar i en utsträckning som sannolikt påverkat kriminalvårdens utveckling positivt på många sätt sedan 1946. ■

Gunnar Marnell - Tidskrift för Kriminalvårds fader

Av Lars Metelius

Justitieministern gav Gunnar Marnell det nådiga tillståndet att sätta igång tidskriften och han var länge dess primus motor. Han får nu liksom också avsluta en epok av 70 år med flaggan i topp. Kriminalvården har beslutat att upphöra med bidrag till tryckeri- och distributionskostnader, vilket i princip innebär tidskriftens död nästa år, om vi inte kommer fram till en annan lösning.

Intervjun som jag gjorde med Gunnar 1995, inför 50-årsjubileet gick till på följande vis. Gunnar och jag hade träffats en del i Skyddsvärnet, där Kriminalvårdens Stockholms regionchef automatiskt var vice

ordförande och jag satt ett tag som personalrepresentant. Också i Fångvårdssällskapssammanhang hade jag varit aktiv och även som skribent i Tidskriften. Gunnar som var en både klok och pragmatisk herre såg väl möjligheten till ett gott samarbete. Plötsligt en dag ute på stan, ställde han frågan om jag kunde tänka mig att göra en jubileumsintervju med honom till Tfk. Jag blev både smickrad och lite skrämmd av att denne höge herre ville ha med mig att göra, men såg också min chans att både ha ett vettigt uppdrag och få en "mentor". Jag visste inte riktigt vad jag gav mig in på.

Gunnar bodde kvar i direktörsvillan på Långholmen. Fantastiskt läge vid Mälarens strand och stora 100 åriga gamla träd runt omkring. Den vintern gjorde jag åtskilliga promenader från Drakenbergsgatan ner till fängelsholmens stora gula träkåk, som syns från Västerbron när man åker över den med t ex 4:ans buss. Det var ofta halt och inte alltid plogat eller skottat fram till det äldre paret, men de hade klarat sig bra genom åren och jag blev serverad the och kaka när vi slog oss ner i arbetsrummet.

Gunnar var lite av internationell, gammeldags gentleman, en aning sirlig, mycket vänlig, men också krävande och noggrann. Vi jobbade fram texten tillsammans och det blev som sagt många turer och promenader: Hornsgatan, Långholmsgatan, Högalidsgatan förbi Lasse i Parken och över suckarnas bro. Bron över Pålundet, där hoppet fick fara, förbi den gamla fängelsebyggnaden, numera hotell och restaurang, och fasta paviljongen som blev folkhögskola för kvinnor driven av LO. En del av muren bevarades inuti, men annars var det nya lokaler där många seminarier hölls, även om bekvämligheten inte var den bästa.

Det här var före internets tid och manuskriptet bollades fram och tillbaka många varv, men au main, för hand. Gunnar litade inte på posten och inte heller på hissar, så ibland kom han gåendes och då också upp för mina åtta trappor. Han var ytterst nog med kommatering och ibland också med ordval, till den grad att jag blev irriterad. Men det var korta stunder och snarare utvecklades en mycket nära och hjärtlig relation, som även omfattade våra äkta hälfter. Nej, kravfull var han, kunde man höra från både medarbetare och anhöriga, men också mycket uppmuntrande och inspirerande.

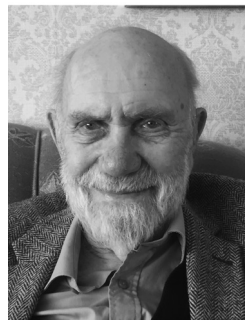
Efter den publicerade intervjun i Tfk nr 1, 1996 och i repris tio år senare i nr 3-4 2007, fick jag mycket respekt och kände mig mera hemma i de kriminalpolitiska etablissemangen.

För mig var Gunnar Marnell en humanist som värnade om en fängelsekultur med mänskliga förtecken, där även fångar skulle behandlas med respekt. Det finns de som säger att det kanske inte alltid sett ut så. Men med åren utvecklade den åldrande regionchefen och också efter pensioneringen, idéer som bort från isolering och försök till terapeutiska samhällen. Forskning stod högt på agendan och fick också ett forum i Tidskrift för Kriminalvård. Gunnar hade många nordiska och internationella kontakter och en av de idéer som han förfäktade var reparativ rättvisa och där ingående medling mellan brottsoffer och brottsling. Normmännen och Nils Christie var föregångare och efter mycket om och men kom det i mindre skala igång också i Sverige. Jag hade förmånen att vara med i Molde när alla norska medlingsverksamheter var samlade och kunde då framföra en hälsning till Christie från Gunnar. Den mottogs med entusiasm som visade den respekt som man hyste för Gunnar också i Skandinavien. Martin Wright var en engelsman också vän till Gunnar, som vi lyckades bjuda in till ett symposium kring Medling och Förlikning, som hade undertiteln: Till Gunnar Marnells ära. Han ringde mig någon dag innan det gick av stapeln från sin sjukbädd och var mycket nöjd och hedrad. Någon dag senare var han icke fysiskt närvarande mer. ■

Lars Metelius är Svenska fängenvårdssällskapets ordförande, fd redaktör för Tidskrift för Kriminalvård med lång erfarenhet av att arbeta i frivård och på Skyddsvärnet i Stockholm.

Nytt vin i gamla läglar

Av Norman Bishop

Introduktion

För ett antal år sedan då jag arbetade i Albanien lyssnade jag på en engelsk överste som hade kommit dit för att föreläsa om ledarskap för albanska officerare. Han började sin föreläsning genom att säga "Den första principen för effektivt ledarskap är: "Uppmuntra opposition!". Han fortsatte genom att förklara att utan opposition framkommer inga nya idéer, ingen stimulus till nya sätt att agera. Jag skriver denna artikel i denna anda. Mitt syfte är att initiera diskussion och en dialog beträffande en modell för reducering av återfall.

Nils Öbergs Debatt DN artikel

Den 21 mars i år publicerade Dagens Nyheter en artikel om kriminalvård skriven av generaldirektör Nils Öberg. I artikeln beklagade han att den kriminalpolitiska debatten ofta handlar om att kräva att långa fängelse-

straff skall bli längre. I stället, ansåg han, att det är korta fängelsestraff på sex månader eller mindre som skall vara föremål för uppmärksamhet eftersom de inte lämnar tillräcklig tid för kriminalvården att vidta åtgärder mot återfall. Det vore bättre att sluta med dessa korta fängelsestraff och i stället döma till en frivårdspåföljd.

Det är lätt att instämma i Öbergs kritik av korta fängelsestraff. Det är att de inte tillåter Kriminalvården att vidta åtgärder som behandling, stöd, påverkan och kontroll. De är inte ändamålsenliga och påföljder som verkställs i samhället kan vara ett bättre alternativ. Men som Nils Öberg erkänner med välkommen självkritik måste frivården hålla en mycket hög kvalitet om den skall vara ett trovärdigt alternativ. Och det är i det avseendet som jag anser att hans förslag till en mera effektiv frivård inte håller måttet.

Nils Öbergs förbättringsförslag

Nils Öberg presenterar fyra förbättringsråden:

- En ny samtalsmetod som skall införas under 2016 och 2017 som har varit effektiv i Kanada
- En datorapp som skall påminna klienterna om deras förpliktelser gentemot frivårdens formella krav
- En skarpare misshandelspraxis för dem som inte sköter villkoren för övervakningen och, till slut,
- En intensivare utslussningsprocedur för dem som frigges från fängelse

Kommentar till den nya samtalsmetoden

Den nya samtalsmetoden är förmodligen den som kallas för STICS (på engelska: Strategic Training In Community Supervision). Metoden går ut på att utbilda övervakare i den behandlingsform som har utvecklats på basis av kognitiv behandlingsteori. Utvärderingar skall granska huruvida STICS-utbildade övervakare lyckas fokusera bättre på klienternas kriminalitet enligt Risk-Behov-Mottaglighet modellen (RBM) och om detta minskar återfallsrisken i större utsträckning än den som gäller för Icke-STICS utbildade övervakare.

Eftersom STICS är baserad på den Risk-Behov-Mottaglighet modellen (RBM) kan projektet få samma problem som andra RBM-baserade program.

I Utvecklingshetens rapport "Utvärdering av Kriminalvårdens behandlingsprogram" (2014) beskrivs resultaten för nio kognitiva behandlingsprogram. Fyra av programmen reducerade återfallsrisken mellan 14 och 30 procent bland dem som fullföljde programmen. Detta resultat är

statistiskt säkerställt. Fyra andra program påvisade icke-signifikanta minskningar i återfall för dem i den behandlade gruppen som fullföljde programmen.

Men vad som inte uppmärksammas är att Utvecklingshetens enskilda utvärderingsrapporter visar att det finns en förhöjd risk för återfall bland de klienter som inte fullföljer de olika programmen ("dropouts"). Andelen "dropouts" varierade till exempel mellan 18% för Relations- och Samlevnad program och 72% för Brotts-Bytet program. Klart är det att "dropouts" andelarna inte är små. Och bland dessa "dropouts" blev återfallsrisken väsentligt förhöjd. Till exempel, för PRISM-programmet (Programme for Reducing Individual Substance Misuse) var resultatet att medan de som fullföljde programmet visade en 30% minskad återfallsrisk, förhöjdes återfallsrisken till 63% bland annat "dropouts", en risknivå som var betydligt högre än den som fanns för kontrollgruppen.

Visst är det möjligt att detta negativa resultat kan undvikas genom att bättre selektera de klienter som skall ingå i ett program och därmed bland annat utesluta potentiella "dropouts", dvs de som har sämre förutsättningar att tillgodogöra sig programmet. Att använda risk- bedömningsinstrument i detta syfte ger upphov till både tekniska och etiska problem. Kriminalvårdens egen rapport om riskbedömningsinstrument beskriver i detalj dessa problem. I korthet finns problem med otillräcklig prediktionsexaktitet samt med att använda en gruppsannolikhet på individ nivå. Otillräcklig prediktionsexaktitet kan leda till många falska positiva och därmed det etiska problemet att man utsätter harmlösa människor för restriktioner. Problemet med gruppsannolikhet och individuella bedömningar är att om det finns 80% sannolikhet för återfall för en

viss grupp tillhör den enskilda klienten då till de 80% som förutses återfalla eller de 20% som inte förutses återfalla.

Huruvida den app som påminner klienterna när det är dags att besöka sin övervakare fungerar är beroende på hur frivården fungerar. Om frivården saknar effektivitet är det svårt att se värdet av besöken. Dessa besök under en vanlig övervakningsperiod utgör ca 50 timmarskontakt. Man kan fråga sig om dessa kontaktstimmar har något värde som motvikt till hundratalstimmars kontakter med kriminella kretsar.

Kommentar beträffande den skarpare misskötsamhetspraxisen

Nils Öberg efterlyser även en skarpare misskötsamhetspraxis för dem som inte sköter villkoren för övervakningen utan att vara mera explicit om vad detta innebär. Om han menar att man måste tillgripa fängelse i dessa fall betyder det att det blir lätt för de övervakade att missköta sig för att hamna i fängelse – någonting som Öberg ursprungligen vill förhindra eftersom det blir lätt att undgå kriminalvårdens kontroll och stödåtgärder. Om Öberg tänker sig andra sätt att skärpa praxis vore det bra att höra i detalj vad han föreslår.

Kommentar beträffande bättre utslussning från fängelserna

Det låter tilltalande - men på vilket sätt skall den förbättras? Det skulle ha varit bra med åtminstone några exempel.

Desistans

Det senaste decenniet har ett allt större intresse för desistans (engelska: desistance) utvecklats. Kriminologiska forskare har uppmärksammat att de flesta brottslingar – även de som anses vara persistenta brottslingar – så småningom slutar med kriminalitet. Det är denna avslutningsprocess som kallas för ”desistans”.

Till skillnad från KBT metoder handlar desistansforskning om förändringar som äger rum under ett längre tidsperspektiv. Den viktiga frågan är inte ”Lyckas ett visst program leda till minskad återfallsrisk?” utan när, hur och varför denna minskning i form av desistans uppstår. Som sagt, det handlar om en process snarare än en händelse. I stället för att fokusera på individuella personlighetsbrister och kriminogena behov betonar distansforskare förändringar i livsstil som är relaterade till ålder, mognaden, sociala anknytningar (”social bonds”) och upplevelser av personlig identitet. Denna process har benämnts ”Good Lives Model” (GLM) av desistans forskare och anses kapabel av att erbjuda en bättre konceptuell ram än RBM modellen.

Implikationer för frivården

Forskning påvisar att desistans karakteriseras av ambivalens, osäkerhet och vankelmod. Att avstå från brott är sällan så enkelt som att vända en hand. Det är naturligt att fråga under dessa förhållanden: Vad kan frivården göra för att stödja, kanske förkorta, denna process?

Desistans forskningsresultat om övervakningspraxis betonar vikten av bra relationer mellan övervakade och övervakare. Denna relation karakteriseras av ömsesidig respekt och engagemang. Att upprätthålla förhoppningar är en annan viktig aspekt. I stället för att undersöka klientens brister letar man efter starka drag i klientens personlighet och försöker att utveckla det. Att uppmuntra desistans kräver mera än att bygga motivation till förändringar och utveckla sociala kompetenser. Förändringar är även beroende på bra sociala möjligheter att komma in på icke-kriminella livsformer.

Inom desistansforskning talar man om vikten av att utveckla klienternas sociala kapital, dvs att utveckla deras egna resurser och möjligheter. I praktiska termer betyder det att frivård bör arbeta för att reparera skadade familjerelationer, stödja och utveckla kärleksrelationer framförallt när de leder till att bilda en familj samt andra konstruktiva aktiviteter såsom arbete och civilt engagemang. Frivården, kort sagt, bör arbeta med allt som påverkar och hjälper klienterna att utvidga sina sociala nätverk och därmed den informella sociala kontrollen. Detta innebär även att arbeta för att samhället, inklusive arbetsgivare och samhälleliga associationer erbjuder möjligheter som underlättar ingång till "mainstream society".

Avslutande kommentar

Jag har nyss fyllt 95 år. Mitt yrkesliv har omfattat kriminalvård och kriminologi i England och Sverige samt inom Europarådet. Under min livstid har jag sett olika strävanden att minska återfall. Jag önskar att jag kunde presentera en enkel modell som snabbt och säkert avsevärt skulle minska återfall. Tyvärr kan jag inte det.

Min erfarenhet säger istället att det inte finns någon "quick fix". Just därför att brottslingar är en heterogen grupp med olika och komplexa sätt att så småningom avstå från brott, behöver vi som sysslar med kriminalvård ödmjukt acceptera att det bara är genom kontinuerliga reflektioner, engagemang och vetenskapens små steg framåt som vi kan förverkliga denna förhoppning. Framsteg ligger i att det är genom vårt erkännande av okunnighet och fel som vi går framåt.

Desistansforskning och Good Lives Model (GLM) har kommit in sent i mitt liv. Det är Professor Fergus McNeill vid Glasgows Universitet som har varit vägledande för mina nya kunskaper och även denna artikel. Jag rekommenderar starkt mina läsare – och särskilt generaldirektör Nils Öberg – att läsa hans rapport till Scottish Centre for Crime and Justice Research, "Towards effective practice in offender supervision". ■

Länk till skriften: www.sccjr.ac.uk/wp-content/uploads/2012/10/McNeil_Towards.pdf

Norman Bishop var år 1971 till 1986 chef för utvecklings- och forskningsenheten vid Kriminalvårdsstyrelsen. Han har varit fängelsechef i England och chef för Europarådets Division of Crime Problems. Efter sin pensionering har han fortsatt att arbeta för Europarådets expertkommittéer.

Faktorer som påverkat kriminalvårdens utveckling – perspektiv från 60-70-talet

Kriminalvårdens Kamratförening samlade sommaren 2015 in underlag för ett planerat seminarium med ovanstående titel. Här är ett av bidragen.

Av Barbro Schillander Lundgren

Omvärldsfaktorer:

- *Militärkupper* (Grekland, Chile m fl) och interna konflikter (Turkiet- PKK, Balkan-krigen, Syrien m.fl) utlöser flyktingströmmar.

- Många länder har arbetslöshet och en stor ekonomisk ojämlikhet

Samhällsförhållanden i Sverige:

- Sverige "går bra" fram till 80-talet i fråga om ekonomi och arbetsmarknad jämfört med många länder i Europa och i världen i övrigt. Sverige har också, främst från 70-talet, namn om sig att vara rättvist, O-korrumperat, socialt välordnat och humant (milda straff, "vänliga fängelser"): faktorer som ger invandrare och flyktingar stora förväntningar.

- Under 80-talet får de *nyliberala teorier-na* inom marknadsekonomin sitt genomslag i västvärlden och påverkar allt mer den offentliga sektorn även i Sverige. Resultat mäts i ekonomiska termer; genom krav på kostnadseffektivitet betonas kvantitet framför kvalitet. Myndigheter, kommuner etc. anpassar sig till ett affärsmässigt tänkande.

- 90-talets ekonomiska kris innebär *nedskärningar* inom bl.a. kommunal verksamhet och bostadsbyggande, vars effekter delvis kvarstår. Statligt stöd minskas eller avskaffas. Bostadsrätter prioriteras framför hyresrätter.

- Främst i våra större städer blir *segregationen* allt tydligare: i ytterområden och förorter koncentreras invandrare och människor i "utanförskap". Socialförvaltning och skola

får ökade problem. Den av flertalet politiska partier hyllade *privatiseringen* inom skola, sjukvård och äldreomsorg bidrar, främst på skolans område, till denna segregering.

- Sverige har tidigare haft generös flyktingpolitik men mottagningssystemet lider av byråkrati och tröghet. *Integrationspolitiken* har i stor utsträckning överlåtits till kommunerna med mycket skiftande resultat.

- *Arbetsmarknadspolitiken* har sedan 90-talet fladdrat hit och dit mellan "individens ansvar" och märkliga oprofessionella insatser. Personer utanför arbetskraften puffas mellan arbetsförmedlingens och försäkringskassans tjänstemän.

- Svenskarnas *alkoholvanor* har närmat sig de kontinentala utan att veckoslutsfylleriet helt övergivits.

- "Lättare" *narkotika* har ett relativt stadigt fotfäste i många kretsar. Tung narkotika har sedan länge etablerat sig i de större städerna. Det råder delade meningar om narkotikapolitikens inriktning mot ett "narkotikafritt samhälle".

Attityder:

Utan att romantisera 70-talet kan man kanske våga säga att känslan av Sverige som ett "folkhem" med en grund av solidaritet och samverkan mellan invånare av alla kategorier då var som starkast. Med 80-talet slog *individualismen* igenom; till en början mer som en idé om personlig utveckling, så småningom präglad av konkurrens och tävlan. Den påtagligt ökade *ojämlikhet* i livsvillkor

som numera präglar Sverige väcker inte allmän uppmärksamhet och politisk action som den skulle ha gjort för 30-40 år sedan. (Reaktionen inför tiggarna på våra gator kan kanske delvis bero på vår ovilja att inse hur ojämlikhet driven till sin spets ser ut.) Men många, särskilt "unga vuxna", är oroliga och psykiskt pressade av osäkra arbetsförhållanden och svag ekonomi.

Brottsutveckling:

- *Våldsbrotten* tenderar att bli grövre om än inte fler. Gäng av olika slag har blivit vanligare som aktörer. Kriminella MC-gäng har ägnat sig åt indrivningsverksamhet och utpressning utöver diverse våldsbrott. Rivaler ifråga om vapenhandel och narkotikamarknad bekämpar varandra, ibland med mord och skottlossning på allmän plats (Göteborg, Malmö).

- *Hedersbrott* är en relativt ny brottskategori, troligen med ett stort mörkertal. Hatbrott med etniska/ religiösa förtecken förefaller öka kraftigt. Terroristbrott, än så länge enstaka, förväntas öka?

- Datoriseringen har medfört helt nya brottstyper, där lagstiftning och brottsutredning etc. har svårt att hänga med. En speciell "nisch" är *barnpornografi* – en annan *sexuellt utnyttjande* av ungdomar som konaktas på "nätet".

- Bl.a. genom *massmedias* ökande sensationsjournalistik och "bildmässighet" (hård konkurrens!) har våld, narkotika och sexbrott både triggat intresset och skapat oro hos allmänheten.

Lagstiftning etc:

- Upprepade riksdagsbeslut om *skärpning av brottsrubricering* och ökade straffiskalor, främst i fråga om narkotikabrott men även vissa vålds- och sexualbrott ledde till betydligt längre strafftider ända till dess HD nyligen vände trenden i några prejudicerande domar.

- Nya *påföljdsformer i frihet* och en utökad ”meny” för domstolar och kriminalvård (vd + böter, villkorligt fängelse med fotboja, utsluss med fotboja, samhällstjänst, villkorlig körkortsåterkallelse, alkoholås) har lett till att resterande fångpopulation har blivit ”tyngre”.

- *Spektakulära händelser* (rymningar med gisslantagning, polisjakter med mördade poliser etc.) har kraftigt påverkat permissionsinstitutet och säkerhetsreglerna på anstalterna.

- Gängtillhörighet, etniska konflikter mellan intagna etc. skapar spänningar på anstalterna och ställer krav på personalens vaksamhet och kunnande, liksom på lokaler och resurser.

Kriminalvården – organisation kontra innehåll:

- Ett flertal *omorganisationer* har drabbat kriminalvården, liksom flera andra myndigheter inom rättsväsendet. Varje ny GD har lanserat en egen modell. *Trenderna* har växlat mellan decentralisering och centralisering, liten stab eller flerstegschefer, mer av ”visioner” och ”mål” eller mer av regelstyrning. Tidigare myndighetschefer med eget ansvar har försvunnit och ersatts med halv-

och kvartschefer med delegation. Ibland föses disparata verksamheter ihop – ibland splittras enheter med risk för dubbelarbete eller att något hamnar mellan stolarna. Ett nära samarbete med kommunal socialtjänst, arbetsförmedling och lokala resurser främjas inte av att alla frivårdsarbetare i storstad eller län samlas i ett kontor, ev. t.o.m. samlokalisering med ett häkte med dess specifika framtoning!

- Trender för *verksamhetsinnehåll* har kommit och gått. ”Behandlingstanken” som förkastades på 60-70-talet har tagits till nåder, om än i mer instrumentell än psykodynamisk modell. Det satsas på ”program”. Manualer och innehåll är huvudsakligen importerade från Kanada. Intressanta försök med medicinering av intagna med ADHD har gjorts. *Undervisning* och yrkesutbildning har åter fått egen personal på anstalterna.

- Kraven på *dokumentation*, uppföljning och redovisning har ökat kraftigt. Helt i enlighet med New Public Management blir kvantitet mer intressant än kvalitet, som ju är svårare att redovisa. Handläggarna fastnar framför datorerna och författar behandlingsplaner och rapporter. Även klientsamtal struktureras på gott och ont.

- I frivården specialiserar sig olika grupper på olika påföljdsformer. Kontinuiteten i *handläggarkontakten* bryts för den klient som ”byter påföljd”. Den som leder ett program är oftast inte heller klientens handläggare. Att arbeta med att bygga upp en relation till klienten som förutsättning för motivation till förändring försvåras.

- Att arbeta med och genom *övervakare* är en central uppgift för frivården. Handledning av övervakare bör inte vara beroende av talang utan föremål för utbildning. Övervakarutbildning har i stor utsträckning prioriterats lågt och överlåtits till övervakarföreningarna = ett förlorat tillfälle till betydelsefulla personkontakter.

Framtid:

- Den nyinrättade tjänsten som frivårdschef vid Kriminalvårdens "huvudkontor" inger ett visst hopp om att frivårdens särart och speciella behov äntligen skall beaktas. Utbildning och handledning av övervakare

behöver utvecklas. Det mångkulturella samhället kräver nya kunskaper och attityder. Bättre kunskaper i juridik krävs för samverkan med domstolar och övervakningsnämnder. Skapandet av en professionell relation handläggare – klient är frivårdens främsta arbetsredskap och måste stödjas och utvecklas vid sidan av olika "tekniker" för beteendepåverkan. ■

Barbro Schillander Lundgren började arbeta i Kriminalvården år 1953 på rättspsykiatriska avdelningen på Hårlanda fängelse. Under sina 40 år i kriminalvården arbetade hon framför allt i frivården som skyddsassistent och skyddskonsulent innan hon avslutade sin karriär på Kriminalvårdsstyrelsen. Vi minns hur hon arbetade mycket engagerat för att utveckla en human kriminalvård och lyfta fram frivårdsfrågor i en organisation som i de flesta avseenden var mycket fokuserad på anstalter och häkten.

En epok inom kriminalvården har upphört

Av Johan Franzén

Frivårdsföreningen, denna anrika och ibland omstridda förening, har upphört att existera. Detta trista och svåra beslut tvingades den vid det senaste årsmötet valda styrelsen ta tillsammans med då valda suppleanter, revisorer och valberedningen, vid ett möte i Göteborg i början av februari 2016.

Föreningen bildades redan år 1944, då under namnet Föreningen Sveriges skyddskonsulenter och skyddsassistenter. Ursprungligen ägnade föreningen sitt arbete åt fackliga frågor såsom löner och arbetsrättsliga villkor, vilka 1959 övertogs av de fackliga organisationerna. Istället ombildades föreningen till en ideell organisation och efter namnbyte på 70-talet till Föreningen Sveriges frivårdstjänstemän ändrades namnet i början av 90-talet till Frivårdsföreningen.

En av föreningens främsta uppgifter har varit att befrämja användningen av frivårdande påföljder och att ge frivården en mer central roll inom kriminalvårdens organisation. Enligt mitt förmenande har frivården

alltid arbetat i skuggan av de slutna verksamheterna inom kriminalvården, häkten och anstalter och att det är först de senaste åren som frivårdsfrågor på allvar finns med på högsta ledningens agenda. Jag är mycket medveten om att ledningen anser denna beskrivning som inkorrekt.

Utöver ett nära samarbete med högsta ledningen med bland annat årligen återkommande överläggningar med GD och/eller verksledningen ägnade sig föreningen åt att skapa kontaktytor med andra intressenter inom rättsväsendet och uppvaktade från och till justitieministern eller justitieutskottet. Föreningen var även remissinstans i frågor som rörde kriminalvårdens område. En annan viktigt fråga var att tillsammans med kriminalvårdsstyrelsen, numera HK, planera och arrangera nationella frivårdskonferenser som blev en viktig mötesplats för landets frivårdare. Vi gav även ut ett medlemsblad vid ett par tillfällen/år och försökte, i vart fall de senaste åren av verksamheten, att skapa en intern debatt inom kriminalvården genom artiklar och insändare i personaltidningen.

Frivårdsföreningens verksamhet byggde på medlemsavgifter och på bidrag från arbetsgivaren framför allt när det gällde kostnader i samband med de årligen anordnade frivårdskonferenserna. När tidigare GD:n Lars Nyhlén tillträdde år 2004 försämrades det tidigare så goda samarbetet med HK och föreningens möjligheter att bedriva sin verksamhet försvårades väsentligt. Bland annat tillät han inte längre utskick av massmail, en funktion som var central för föreningen för att kunna hålla kontakten med de olika frivårdsenheterna i Sverige. Dessutom minskade intresset från ledningen för att hålla landsomfattande frivårdskonferenser. Med risk för att bli betraktad som paranoid vill jag heller inte helt utesluta att föreningens kritik och ifrågasättande av olika företeelser inom kriminalvården blev besvärande i den rätlinjiga organisation som rådde och att man helt enkelt ville tysta föreningen istället för att se oss som en viktig samarbetspartner.

Nämnda faktorer ledde till att frivårdsföreningen från 2007 och framåt inte kunde bedriva sin verksamhet aktivt men hade ändå hopp om att den nya ledningen på HK, efter Lars Nyhlén, skulle se positivt på att låta föreningen få förutsättningar att bedriva sin verksamhet. I en skrivelse till nuvarande GD Nils Öberg kom föreningen med förslag via ett sjupunktsprogram för att stärka frivårdens roll, där bland annat förslag fanns att återge frivårdsföreningen sin status. Detta välkomnades i ord men inte i handling.

Vid mötet i Göteborg i början av februari 2016 beslutades, utöver att föreningen skulle upplösas, att föreningens inestående medel, 69.500 kronor, skulle överföras till Riksföreningen för samhällsarbetare, RFS, med villkor att öronmärka pengarna till utbildning av övervakare inom kriminalvården. Ett tungt vägande skäl för detta beslut var den formulering som står att läsa i föreningens stadgar att föreningen ska främja utvecklandet av påföljder inom kriminalvård i frihet. I detta sammanhang vill jag hänvisa läsaren det debattinlägg i DN publicerat så sent som den 21 mars 2016. Inlägget är skrivet av Nils Öberg där han pläderar för fler frivårdande påföljder istället för att, som han tycker, en ökande andel av korta domar till fängelse. För mig blir detta något skrottretande då hans egen organisation samtidigt valt bort att samarbeta med den enda förening inom kriminalvården som arbetat för detta.

Avslutningsvis vill jag tacka alla de medarbetare, både inom och utom kriminalvård, som gett stöd åt frivårdsföreningens verksamhet och gör detta med en förhoppning att frivården återerövrar sin tidigare roll som relationsbyggare istället för att administrera och kategorisera kriminalitet vilket de senaste åren har kommit att präglade frivårdens arbete. ■

Johan Franzén började år 1970 som sommarvikarie på den tidens skyddskonsulentdistrikt och har sedan varit trogen frivården i Göteborg fram till pensionering hösten 2013. (totalt 42,5 år). Från mitten av 1990-talet var han Frivårdsföreningens ordförande och drev engagerat och utvecklande frivårdens frågor.

Blir samhället möjligt – eller väntar polarnatten?

Samtida reflektioner

Av Lasse Ekstrand

Jag är ju legitimerad sociolog i botten, förväntas därför kunna uttala mig initierat om samhället och dess förändring. Tala fördjupande, bortom ideologier och diverse rådande myter och föreställningar. Men allt oftare känner jag mig som en sociolog utan samhälle; det vill säga jag tycker mig sakna eller ha berövats de teoretiska verktygen för att tillräckligt träffande kunna uttala mig om det samhälle jag lever i. Min verktygslåda förefaller föråldrad och oanvändbar. Utdaterad.

Jag kan någorlunda övertygande beskriva det samhälle som gårdagen och det förflutna tillhör, men sedan upphör min analytiska förmåga. Man kunde säga att jag teoretiskt är på jakt efter ett samhälle; "in search of a theory" som det heter inom forskarsamhället när man beträtt vad som inom samma forskarsamhälle benämns "upptäckstens väg". Kanske finner jag den aldrig, om jag inte skall ansluta mig till den teori som för dagen är på modet. Men det skulle kännas intellektuellt lättvindigt och att enbart göra det i ett trygghetsskapande syfte. Och jag är därtill osäker på vilket dagens teoretiska mode är. Postmodernism? Nja. Postkolonialism? Låter överspelat. Snarare identitets-

politik, med inbyggda inslag av exkludering och inkludering.

2007 knöt jag i en artikel i Tidskrift för kriminalvård an till den kontroversielle tyske professorn Carl Schmitt, stämplad nazist av dem som inte läst honom, och hans rättsfilosofi. I ett försök att utan skygglappar, men intellektuellt hederligt, begripa vad som händer i det svenska samhälle där jag befinner mig och vilket jag inte kan ställa mig utanför. Jag redogjorde för mina observationer av tendenser som allvarligt oroade mig, främst som medborgare.

Hur förstå dessa och vad som skedde? Kunde jag konstruera en sammanhängande bild utifrån mina impressioner? Nej, det hela mynnade ut i en ganska så omöjlig eller hopplös slutkläm. Jag kunde inte låta bli, trots att det vände sig i mig och närmast framkallade ångest, att redovisa mitt observerande av ett samhälle på väg mot sitt sammanbrott, för att spetsa till det. I stället för analys – därför ödessymfoni. Med melankolisk underton.

Slutklämmen har bara förstärks under den tid som gått, om än inte så många år. En slutkläm som skaver, från och till gör mig sömn-

lös. Hur hantera den och leva med den i vardagligt handlande? Frestande att resignera och reducera mig själv till ett maktlöst vittne till det som pågår framför mina ögon.

Och en elak röst hörs från och till i mitt inre: Ändrar ditt skrivande överhuvudtaget någonting? Du som envisas med att fortsätta skriva. Jag ber inte om ett omedelbart svar på denna modstulna undran om mitt skrivandes eventuella meningsfullhet. Kanske söker jag bara fåfängt efter narcissistisk bekräftelse. Vore kanske bättre att sluta skriva, gå i inre exil, vända världen ryggen.

Från mina studier i sociologi i Uppsala på det röda 60-talet – som jag inom parentes aldrig tagit avstånd ifrån, till skillnad från många av mina generationskamrater, bland dem fler mer namnkunniga än jag – minns jag anfäderna till ämnet som det allra bästa med det. Marx, Durkheim, Pareto, Tönnies och allt vad de hette. (Kvinnorna lyste med sin frånvaro.) De ställde den klassiska frågan som tycks mig mer relevant än någonsin i dessa yttersta dagar: hur blir ett samhälle möjligt? Ett tillstånd som förtjänar att kallas samhälle? När vi kan iakttaga vad som skulle kunna uppfattas som ett fortskridande sönderfall.

Med risk för att bli ensidig och enbart markera de negativa tecknen: de traditionella, kulturella värdenas urholkning och en ökad kulturell relativism; växande och allt grövre kriminalitet hand i hand med minskad respekt för myndigheter och polis; uppkomsten av vad dronning Margrethe av Danmark i ett uppmärksammat tal kallade "parallelsamhällen"; väpnade konflikter mellan olika grupper i förorterna (den tyske publicisten Hans Magnus Enzensberger varnade redan i boken "Aussichten auf den Bürgerkrieg", 1993, för etablerandet av ett inbördeskrigsliknande tillstånd i de västeuropeiska länderna); ökad invandring av

människor som inte omfattar kristna värden och levnadsregler; det öppna förespråkandet av en särskiljande identitetspolitik där hudfärg och etnicitet antagonistiskt och oförsonligt ställs mot varandra.

Det är som om den minsta gemensamma nämnaren, den som krävs för att vi ska kunna ge meningsfull innebörd åt begreppet "samhälle", har eroderats.

Hur skapa ett samhälle, integrerat och sammanhängande, på splittrad och heterogen grund? Hur skapa något gemensamt? Som tillräckligt många kan ställa sig bakom och försvara?

Gunnar Myrdal menade i en ofta citerad skrift, "Objektivitetsproblemet i samhällsforskningen" (1970), att samhällsforskare bör redovisa sina värdepremissar och inte försöka att spela neutrala.

Min värdepremiss, och jag döljer inte att jag är kristen och nationalist, förutsätter skapandet av det som är gemensamt och lika för alla; en gränsdragning, byggd på mångårig kultur och historia. (Vilket inte är detsamma som att vara nazist, pinsamt behöva skjuta in det men jag gör det för säkerhets skull.)

Andra betraktare ställer sig förstås inte bakom denna premiss, utan drar andra slutsatser av vad de observerar. Kanske uppfattar de något potentiellt och utvecklingsbart, där jag inte förmår uppmärksamma det.

Jag har vänner, kanske inte efter denna text, som förespråkar öppnandet av gränserna, nonchalerandet av rättsstaten i dess nuvarande form. Utan att de exekverar någon risk- eller konsekvensanalys. De demonstrerade på Kastrup mot införandet av ID-kontroller, de låter hjärtat tala. Jag moraliserar inte över detta, utan vädjar om tänkande och reflektion.

En diskussion omkring samhället, ideal och realiteter, borde kunna föras bortom stämplingar och etiketteringar. Om vi fortfarande tror på förnuft och dialog, på att låta argumenten styra. Men i det rådande klimatet låter sig den öppna diskussionen inte föras. Rädsla och måhända även osäkerhet om de egna argumentens bärbarhet och styrka spökar. Hellre än att diskutera – fördöma och slå bort.

Socialdemokraten Tage Erlander talade på sin tid om "det starka samhället"; ursprungligen kommer uttrycket från Gustav Möller och hans vision om en samhällssolidaritet som bärs av alla. Förmodligen satte Erlander likhetstecken mellan samhälle och stat. Den övertygelse jag hamnar i blir närmast utopisk eller blickandes tillbaka mot något som kanske en gång var och därmed hamnar den ofelbart i idealets skepnad: det måste installeras ett samhälleligt överjag, stabila värden och normer som vi ställer oss bakom och försvarar. Ett samhälleligt samvete, om man så vill, som reglerar hur vi agerar och hur vi tänker om vårt agerande. Det kräver en stark stat.

Men dagens politiker förmår inte åstadkomma denna installation. De är handfallna, desperata och agerar från dag till dag i en anda av nyckfullhet och ad hoc; de kan inte tillhandahålla en gemensam, samhällelig berättelse som kan vinna stöd, de saknar legitimitet. Det blir mest floskler och tomhet när dessa politiker uppträder som retoriker. Vi har politiker – men saknar ledarskap. De allvarliga problem vi upplever förmår inte dagens parlamentariska system, i varje fall inte dess bärare, lösa.

"Makten har rätt", slog Carl Schmitt fast. Det tog nazisterna som intäkt för att avskaffa allt vad rättssamhälle hette. Enligt denna filosofi segrar den starke, med knölpåken i handen stiftar man lagar. Socialdarwinism och djungelns lag råder. Suveränen, som Schmitt talade om, regerar. Undantagstillstånd gäller.

Det kostar, för att tala det ekonomistiska nyspråk som jag annars avskyr, att inrätta ett samhälleligt överjag. Religiös tolerans måste avskaffas, liksom kulturel relativism och identitetspolitik. Friheter och rättigheter som tilltalar många måste överges för att uppnå stabilitet och social ordning. Är vi beredda att betala dessa kostnader? Men vilket är alternativet till den starka staten som förkroppsligar det samhälleliga överjaget? Finns det en tredje väg mellan ordning och kaos? Jag kan inte definiera den.

Den som fruktar det restaurerade samhällstillståndet på grund av de stränga konsekvenser som jag antyder, har egentligen inget att frukta. Inget politiskt parti eller konstellation besitter tillräcklig makt och legitimitet att införa det. Samhället kommer därför att fortsätta falla sönder. Den tyske sociologen Max Weber siade om polarnattens inträffande. I mina svartaste stunder ser jag det likadant. Hur gärna jag än önskar att jag inte gjorde det. ■

Lars Ekstrand är fil dr, lektor i sociologi och knuten till Högskolan i Gävle. Han har varit forskare och lärare vid 12 olika universitet och högskolor i Sverige och andra länder i olika delar av världen. Samhällsdebattör, krönikör och författare med bland annat 77 böcker och artiklar på referenslistan.

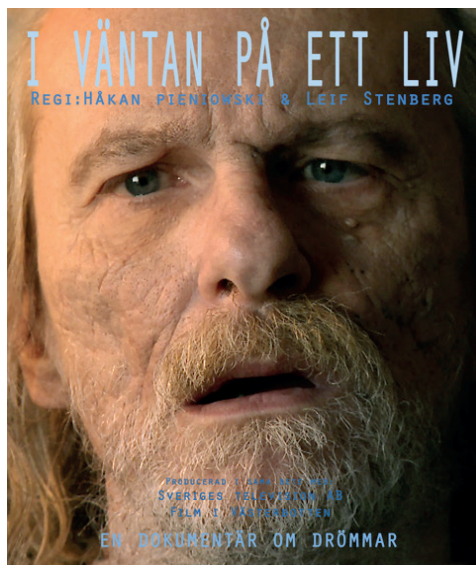
Visning av en 26 år gammal dokumentärfilm på ett fängelse

Av Leif Stenberg

1990 gjorde jag, med filmaren Johan Hellsten, dokumentären "Fångarna i välfärdssamhället". En av de medverkande i filmen, Jens, som då satt på riksanstalten Kumla, hör genom en assistent av sig. Han sitter fortfarande i fängelse och vill ha ett möte "Kan vi kika på filmen?"

Jag letar rätt på den, nedpackad i 25 år. Jag hade ett fribrev från en person högt upp i hierarkin som släppte in mig på Kumla, Hall och kvinnofängelserna Hinseberg och Färingsö. Samma fribrev fick fångarnas förtroenderåd på anstalterna att stå för värdskapet när vi spelade in. Den gjordes på uppdrag av SVT i Umeå, första visningen nådde dryga miljonen tittare.

I mötet med Jens på Högsboanstalten blir vi ett tiotal fångar, de flesta i övre medelåldern, och några anställda som ser filmen. Kompetenta åskådare. Leenden på gränsen till tårar när dåvarande justitieminister Lenart Geijer pekar på det farliga i att låsa in människor när den absoluta majoriteten istället behöver vård. All seriös forskning visar det. Att det ändå blir fel, fortsätter Geijer,

Teatergruppen Tro hopp och mod visar "I väntan på ett liv"
Onsdag 13 april kl 18.30

Ersbodakyrkan

18.30 Påsen Verandan med Tro, hopp och mod

18.45 Dokumentärfilmen "I väntan på ett liv"

19.45 Fika och samtal med skådespelarna om meningen med livet

SOCIALPOLITISKA FÖRENINGEN I UMEÅ

Svenska kyrkan
UMEÅ STADS FÖRSAMLING

kan till stor del förklaras med allmänhetens krav på vedergällning och att ledande politiker handlar mot bättre vetande i rädslan för att inte bli omvalda. Instämmande nickanden när dåvarande kriminalvårdsdirektören

Gunnar Engström beskriver hur man kriminaliserat ett vårdbehov och att samhället ägnar sig åt ansvarsflykt när fångarna efter avtjänat straff behöver bostad, utbildning och ett arbete där de blir behövda av andra och ingår i ett sammanhang. Flera intagna som deltar i filmen, ingen av dem ifrågasätter straffet, beskriver samhällets svek när de muckar med två plastkassar och att allt som ska vara samhällets goda i form av sjukvård, arbetsförmedling, försäkringskassa, socialtjänst, kronofogde, bostadsförmedling osv. lämnar dem därhän med "Det är inte mitt bord!" När det kopplas till allmänhetens krav på att straffet ska svida i skinnet under oändlig tid är vägen tillbaka till anständiga liv såpad för de flesta. Otaliga berättelser om de samhälleliga institutionernas inkompetens och oförmåga att samarbeta runt fången även om de i högtidstalen påstår motsatsen.

Därefter applåder med allvarsamma minner när filmen är slut. "The same shit idag – bara något different och då ofta åt det sämre hållet" lyder summeringen. En fångplats kostar uppemot 5 000 kr dygnet, bara för vårt lilla gäng handlar det om många 10-tals miljoner som hamnat i sjön.

Vad finns att göra som inte handlar om att välla skrivbord och skrika i förtvivlan? Jag berättar om vår teatergrupp Tro, hopp och mod, där skådespelarna bär på samma erfarenheter som fångarna vad gäller samhällets och medmänniskornas svek. Hur vi jobbar med en mejsel för att hjälpa myndigheterna att göra ett bättre jobb. Om Solkraft i Skellefteå som tog emot patienter från de nedlagda mentalsjukhusen och såg till att de blev behövda. Där började stat, kommun och landsting att samarbeta så att patienter-

na fick arbete, bostad, blev behövda och ingick i ett sammanhang. Där är samhället till för människorna, inte tvärtom. Inte minst blev det ett lyft för alla myndighetsanställda när de dittills tomma orden om samverkan fylldes med innehåll. Samma modell använder Solkraft för fångar, det funkar utmärkt. Återfallen i kriminalitet minskar drastiskt, istället arbetar de, bildar familj, slussas ut i det ordinarie arbetslivet och upplever mening med livet. Hur vi samarbetar med Bruk för alla i Falköping som har samma ideologi. Hur vi bildat en tankesmedja och tagit fram ett program för hur alla hundratusentals människor som idag är slängda på sophögen ska bli behövda. I den ingår även Karl-Petter Thorwaldsson från LO och de tidigare riksdagsledamöterna Mariann Ytterberg och Jan Fransson.

Alla på Högsboanstalten förstår vad jag menar, det behövs inte så många ord. Tankesmedjans lösning stämmer med deras. Vad finns att göra? På allvar. Sedan kommer invändningarna om politikens och de samhälleliga institutionernas svek, hur det lett till att deras liv är förstörda - inte minst vad gäller egna barn och föräldrar. "Hur ska vi våga tro på demokratin och att alla människor kan få ett lika värde? Samhällets svek sitter djupt. Därför dras många av oss till höger-radikala krafter".

Vi bestämmer att samtalet ska fortsätta, de måste bara tala med de andra fångarna först, frågan ska lyftas i förtroenderådet.

90 intagna på anstalten, de vill att fler ser filmen, även de anställda måste delta i samtalet. "De jobbar inte här för att djävlats, många vill göra gott, men de stöter på samma patrull som vi".

Därefter kaffe och tårta. Två av dem sjunger och spelar gitarr, egna gjorda låtar. I avskedsgåva får jag tulpaner de salat till och ett mjukt paket, det visar sig vara en mössa, att det är Jens som virkat den viskar hans assistent i mitt öra. Nästa gång vi ses vill Jens ha en kopia av filmen, han ska visa den för familjen. Och jag lovar att skriva dessa rader och att sprida dem.

Dokumentärfilmen bygger på rapporten "Fångarna i välfärdssamhället" som gavs ut av Tiden 1991 (ISBN 91-550-3714-3). Den ingick som en del i en återupprepning av makarna Inghes "Den ofärdiga välfärden" från 1967, den genomfördes med stöd av Folksam och var en kartläggning av den tysta nöden i den tidens svenska samhälle. Trots årtionden av ett intensivt socialt reformarbete konstaterades att det fortfarande fanns fattigdom och social nöd i ett Sverige som inte omnämndes i den politiska debatten.

Resultatet av Inghes arbete blev en omfattande socialpolitisk debatt som ledde till en rad konkreta projekt och insatser med målsättningen att "angripa samhällsförhållanden som medverkade i en produktion av

utstötta människor och grupper i vårt välfärdssamhälle". Inte minst fick den betydelse för Kriminalvårdsreformen 1974 - med betoning på vård istället för straff - och nedläggningen av mentalsjukhusen som började under 80-talet. Istället för att vistas på asylor skulle människorna flytta ut i välfärdssamhället, få vård, bli behövda av andra, ingå i ett sammanhang och erbjudas vettiga sysselsättningar/arbeten.

På initiativ från LO och genom anslag från Folksam genomfördes 1988 - 1992 en återupprepning av Den ofärdiga välfärden. Uppdraget gick till Leif Stenberg, Stig Åhs och Leif Svanström. Vi konstaterade att "Sedan 1967 har Sverige fått en rad nya lagar, främst för vår sjukvård, socialtjänst och kriminalvård, i dess målsättningsparagrafer slås det fast en övergripande progressiv människosyn med krav på samlade insatser för att dels förebygga och förhindra att människor blir utstötta, dels möta människor som av olika skäl hamnar i riskzonen på grund av sjukdom, sociala problem osv. Dessa strävanden har hittills haft en stark förankring i det politiska livet, hos allmänheten och i den samhällspolitiska debatten. Under senare år har vi upplevt en svängning och sett tecken på att resultatet av den debatt som makarna Inghe startade genom kartläggningen av "den tysta nöden" håller på att urholkas". ■

Leif Stenberg är journalist, författare till både böcker och forskningsrapporter, regissör och dokumentärfilmare med sociala reportage om utsatta grupper, hemlösa, socialbidragstagare, missbrukare, människor med belastningsskador etc. etc.

Storspionen som försvann

Av Gunnar Engström

Aldrig någonsin har en rymning från ett svenskt fängelse fått en sådan politisk uppmärksamhet som när Stig Bergling rymde i samband med en permission i början av oktober 1987. Samtliga partiledare med statsministern i spetsen redovisade i sina anföranden i Riksdagen sin mening om det inträffade. Det blev startskottet för en debatt om huruvida justitieministern och andra ansvariga borde avgå från sina befattningar. Redan i samband med att Bergling började sin verkställighet inom Kriminalvården vid årsskiftet 1979/80 beslutade dåvarande justitieministern om restriktiva föreskrifter med stöd av kriminalvårdslagen. Kriminalvården fick i uppdrag att samråda med Rikspolisstyrelsens säkerhetsavdelning om tillämpningen av de nya bestämmelserna för Bergling. Dessa bestämmelser gällde hela tiden fram till Berglings rymning i samband med permissionen i oktober 1987. Händelseutvecklingen som ledde fram till Berglings flykt skulle bli en central fråga för politikerna och Justitiekanslern, vilken på uppdrag av regeringen utredde omständigheterna kring själva rymningen och ansvaret mellan berörda myndigheter. Men först en bakgrund om Bergling och en redovisning om hans landsförräderi fram till gripandet i mars 1979.

Bakgrund

Stig Bergling föddes i Kungsholms församling i Stockholm den 1 mars 1937. Han kom från ett välbärgat hem och när det var dags för skolgång placerades han i privatskola, Carlssons skola, på Östermalm i Stockholm. Därefter gick han på Östra Real. År 1957 gjorde han värnplikten vid KI i Vaxholm. Året efter värnplikten började Stig Bergling som polis på Östermalms polisstation. Senare kom han att arbeta vid radiopolisen och utlänningsroteln. Efter tio år som polis anställdes han år 1969 vid Säkerhetspolisen, Säpo. Två år senare började Bergling arbeta på Försvarsstabens säkerhetsavdelning. Han var förbindelseman mellan Säpo och Försvarsstaben och i arbetet ingick att kartlägga ryska diplomaters aktiviteter i Sverige.

Topphemliga militäruppgifter utlämnas

I samband med sitt uppdrag som förbindelseman mellan Säpo och Försvarsstaben kopierade Bergling en pärm med hemligstämplade handlingar. Det handlade om en topphemlig förteckning som innehöll en lista över Sveriges försvarsanläggningar, kustartilleribefästningar och mobiliseringsförråd, hemliga berggrum och baser. Berglings arbete i Sverige var kombinerat

med uppdrag i olika FN-bataljoner runt om i världen. År 1968 tjänstgjorde han på Cypern som militärpolischef. I slutet på 1972 kom han till Mellanöstern som FN-observatör, först i Israel och kort därefter i Libanon, där han på den Sovjetiska ambassaden i Beirut fick kontakt med den ryska militärattachén och GRU-officeren Alexander Nikiforov. (GRU, Sovjetunionens militära underrättelsetjänst). Nikiforov erbjöds av Bergling pärmarna med de kopierade hemliga uppgifterna som förvarades i Stockholm. Bergling reste till Stockholm och hämtade pärmarna för att sedan återvända till Beirut och sälja pärmarna med de kopierade handlingarna till ryssarna. Detta ägde rum den 30 november 1973.

Order från Moskva via kortvågsradio

Efter ytterligare ett år i Mellanöstern återvände Bergling i januari 1975 tillbaka till Säpo och den så kallade "Ryssroteln" där han tidigare tjänstgjort som kontaktman. Berglings kontaktman Alexander Nikiforov insåg nu att Bergling skulle göra mer nytta hemma i Sverige. I uppdraget till Bergling ingick att kontrollera vad de ryska underrättelsemännen gjorde för fel. Dessa rapporterades till Moskva, som kallade hem berörda underrättelseagenter. I sin kontakt med ryssarna skrev Bergling brev med "osynlig skrift" som gjordes med hjälp av karbonpapper och som sedan togs fram med speciell vätska. Tillbaka fick han kortvågsmeddelanden på sin kortvågsradio med vilken han kunde ta emot Moskvans vidare order till honom. Hösten 1975 placerades Bergling vid det topphemliga kustartilleriet "OD" i Oxelösund – en viktig del av det svenska kustförsvaret och skyddet mot Sovjetunionen i öst. När han var vakthavande officer hade han tillgång till säkerhetsskåpet med möjlighet att titta igenom alla handlingar.

Avslöjandet

År 1976 placerades Bergling vid Spaningsexpeditionen vid Säpo och fick då en unik inblick i de pågående projekten som gick ut på att dels avslöja de ryska underrättelsemännen samt att värva egna informatörer hos ryssarna. Berglings framgångar att allt oftare kunnat avslöja sina ryska uppdragsgivare medförde att Säpo började misstänka att man hade en "mullvad" i organisationen. Bergling blev snart misstänkt och Säpo började följa honom. Även den civila ryska säkerhetstjänsten, KGB, hade en "mullvad" högt uppe i sin egen organisation, Oleg Gordievskij, som några år tillbaka regelbundet försett väst med information. Denne hade förstått via sina militära kollegor vid GRU, att de hade en agent placerad på Säpo i Sverige. Gordievskij delgav dessa uppgifter till väst. År 1977 sökte Bergling ny FN-tjänst och kommenderades till Suez. Säpo hade då mottagit material över Berglings kontakter med en identifierad GRU-tjänsteman i Mellanöstern. Bergling befann sig i Jordanien när han bestämt sig för att flyga hem igen men inga flyg gick till Sverige. Bergling begav sig i stället till Israel där han den 12 mars 1979 greps av det israeliska kontraspionaget och säkerhetspolisen Shin Bet i passkontrollen på Ben Gurions internationella flygplats efter att israelerna blivit informerade av Säpo. Efter förhör sattes Bergling på ett flyg till Köpenhamn där han möttes av gamla kollegor från Säpo och danska säkerhetstjänsten. Han fördes vidare till Stockholm där Säpo tog över hela ansvaret. Allt som allt hade Bergling tjänat 67 000 kronor på sitt spioneri.

Dömd till livstids fängelse

Bergling häktades i mars 1979 och dömdes den 7 december till livstids fängelse för grovt spioneri och grov olovlig befattning med

hemlig uppgift. Det var den femte spionen i Sverige som dömts till livstids fängelse.

Dåvarande regeringen under justitieminister Håkan Winberg beslutade i januari 1980 om särskilda föreskrifter med stöd av kriminalvårdslagen. Brev till och från Bergling granskades av Säpo och kvarhölls. I regeringsbeslutet om föreskrifterna angående Berglings behandling i fängelset uppdrogs åt Kriminalvårdsstyrelsen att samråda med Rikspolisstyrelsen (RPS) vid tillämpningen. Det var RPS säkerhetsavdelning som skulle stå för den säkerhetsmässiga bedömningen och avgöra vad hänsynen till rikets säkerhet krävde i form av restriktioner.

Under 39 månader satt Bergling i isoleringscell på Kumlaanstalten innan han blev placerad inom mentalvården, först på Karsuddens Sjukhus och sedan på Västerviks fasta paviljong 1982. År 1983 ansågs Bergling inte vara i behov av ytterligare vård och samma år intogs han på Norrköpingsanstalten. Redan på ett tidigt stadium tilläts han ta emot besök. En barndomsvän, Elisabeth Sandberg, kom ofta på besök för att hälsa på Bergling. Han gifte sig med henne den 1 mars 1986.

Den 1 juli 1985 avslog regeringen en ansökan om nåd från Bergling. Ett halvår senare avslogs också hans begäran om upphävande av de särskilda restriktionerna. I mars 1987 ansökte Bergling på nytt om nåd och att de särskilda restriktionerna skulle hävas. Nådeansökan avslog den 27 augusti. Enligt yttrande från ÖB skulle det dröja ytterligare en tid innan de viktigaste åtgärderna var avslutade för att minska skadeverklningarna av Berglings spioneri varför ingen ändring av restriktionerna bör ske.

Rymningen

Sedan början av 1985 har Stig Bergling beviljats sammanlagt 15 bevakade eller beledsagade permissioner. På morgonen den 5 oktober 1987 fick Bergling permission från anstalten i Norrköping. En tillsynsman på anstalten följde med och fungerade som Berglings beledsagare. De hade under dagen träffat Berglings hustru och senare på kvällen hade alla tre ätit middag på restaurang Stallmästargården. Tillsynsmannen/beledsagaren hade lämnat paret i hustruns lägenhet i Rinkeby ca kl. 22:00 på kvällen och skulle återkomma kl. 13:00 dagen därpå. Det innebar att Bergling var obevakad under cirka 15-talet timmar. Den enda bevakningen Bergling hade var Säpos spanare i en bil på framsidan av bostaden.

Hustrun hade ordnat tre hyrbilar i Uppsala som skulle fungera som flyktfordon. Den första stod parkerad framför huset för att vilsleda spanarna. Efter att ha tömt sitt konto på 40 000 kronor förklädd i peruk och kontaktlinser, lämnade hustrun vid midnatt bostaden och passerade Säpos spaningsbil. Bergling gick ner i garaget i huset klädd som joggare och ut genom porten. Det var dimma och spanarna kunde inte upptäcka Bergling. Enligt planeringen skulle hustrun och Bergling mötas vid den andra flyktbilen på en parkeringsplats någon kilometer från bostaden. Innan de hann fram hade en av Säpos bilar ställt sig bakom flyktbilen eftersom man kontrollerade alla bilar i området. Hustrun tog sig då till den tredje flyktbilen som stod parkerad i Djursholm. Bergling tog sig över Järvafältet upp mot Tensta joggande upp på E-18. Där hittade han en ledig taxi som han beordrade till Djursholms Ösby, varifrån han sedan sprang sista biten till Djursholms torg för att försäkra sig om att han inte blivit misstänkt eller iakttagen. Han hade god kondition eftersom han under promenadtiden på Norrköpingsfängelset

under flera månader sprungit cirka 1000 meter varje dag. På torget stod den tredje flyktbilen parkerad.

Vodka korv och gurka i stället för nackskott

Därefter gick färden norrut till Grisslehamn där Ålandsfärjan avgick kl. 09:00. De tog sig via Eckerö på Åland till ryska konsulatet i Mariehamn där de var framme kl. 13:00. Där fick paret instruktion att ta sig med färja till det finska fastlandet och vidare till sovjetiska ambassaden i Helsingfors. Där stannade de en vecka. Med två militärattachéer i diplomatbil med Stig Bergling i bagageutrymmet samt hustrun med diplomatpass placerad i baksätet kördes paret de ca 20 mil till den finsk-sovjetiska gränstationen Vaalimaa där hans gamla uppdragsgivare väntade. Bergling var övertygad om att han skulle avrättas med ett nackskott. Men till sin överraskning blev han serverad vodka, korv och gurka på motorhuven. Elisabeth och Stig Bergling tillbringade sina sju år på flykt i Sovjetunionen, Ungern och Libanon. Mer om dessa vistelser nedan.

Justitiekanslerns granskning

Regeringen beslutade den 8 oktober 1987 att ge uppdrag till Justitiekanslern (JK) att utreda omständigheterna kring Berglings permission, ansvarsförhållanden i samband bevakningen mm. JK:s bedömning redovisades i en rapport den 19 oktober 1987.

JK ansåg att Rikspolisstyrelsens säkerhetsavdelning och dess personal inte kunde läggas till ansvar för rymningen. SÄPO-chefen Sven-Åke Hjälmsroth uppger i JK:s utredning att han inte varit inblandad eller ens hört talas om formerna för Berglings permission. Däremot var Hjälmsroths närmaste man, byråchefen Per-Göran Näss, både informerad och inblandad. Avdelningschefen vid Kriminalvårdsstyrelsen Clas Amilon har

hävdad att samråd mellan Kriminalvårdsstyrelsen och SÄPO ägt rum och att informella uppgörelser ingåtts, något som SÄPO och byråchefen Näss förnekar. JK konstaterar att uppgift står mot uppgift och att det inte varit meningsfullt att söka utreda saken vidare.

Under augusti 1987 hade regeringen avslagit Berglings nådeansökan men hade inte prövat hans ansökan om lättnader i föreskrifterna. Den frågan skulle regeringen ta upp senare efter att dessförinnan ha remitterat ärendet till berörda myndigheter.

Den 24 september överlämnade generaldirektören Ulf Larsson en promemoria om Bergling till justitiedepartementet. Samtidigt gav han besked om att Kriminalvårdsstyrelsen, mot bakgrund av regeringens avslag på nådeansökan och skälen för det, avstyrkte lättnader i föreskrifterna för Bergling. Beslutet var Ulf Larssons eget. Han informerade sig inte först om hur föreskrifterna faktiskt tillämpades och han meddelade inte heller sin avdelningschef Clas Amilon som ansvarade för Bergling.

Samma dag, dvs den 24 september, beslutade Amilon, utan att ha fått information om Larssons remissyttrande till departementet och dennes beslut att avstyrka lättnader i föreskrifterna, att bevilja Bergling en ny beledsagad permission. Det innebar samma uppläggning med permissionerna som Bergling haft i juni och juli samma år, alltså beledsagad permission och där beledsagaren från Norrköpingsanstalten lämnade Bergling obevakad under flera timmar. Detta gjorde det möjligt för honom att kommunicera med omvärlden och ostört planera sin rymning tillsammans med sin hustru, Elisabeth Sandberg. Bristen på kommunikation mellan Ulf Larsson och Clas Amilon var ödesdiger och här säger JK att verksledningen inte kan fränkännas visst ansvar för att permissionsärendena inte kom att handläggas av generaldirektören.

Rikslarm hade inte utgått den 6 oktober klockan 16.30 när justitieministern Sten Wickbom talade med SÄPO. Detta skulle nu omedelbart åtgärdas. Men rikslarm gick inte ut från polismyndigheten i Norrköping, som hade uppdraget, förrän klockan 22.14. Det innebar en fördröjning på cirka 24 timmar efter att beledsagaren lämnat paret obevakat i Rinkeby. Detta bedömde JK som oacceptabelt och ansvaret låg hos polismyndigheten i Norrköping.

När Ulf Larsson överlämnade sin promemoria om Bergling till justitiedepartementet den 24 september hade han inte förvässat sig om att justitieministern Sten Wickbom fått informationen. Den blev liggande i en byrålåda hos departementsrådet Jan Vilgeus på departementet. Det var först ett par veckor senare som Wickbom fick kunskap om att inte bara beledsagade permissioner med bristande tillsyn beviljats utan också att säkerhetspolisens övervakning under dessa fungerat bristfälligt. Han tolkade sitt eget ansvar som departementschef så, att han inte fick vara ovetande om uppgifter av denna mycket allvarliga karaktär när de väl hade nått hans eget departement. Wickbom hemställde därför om att bli entledigad från uppdraget som justitieminister några dagar före partiledardebatten i riksdagen den 20 oktober

Partiledarnas anföranden i riksdagen den 20 oktober 1987

Partiordförande och statsminister Ingvar Carlsson (S)

Ingvar Carlsson inledde sitt anförande med uttala att det som hände för två veckor sedan ska överhuvudtaget inte få hända i ett samhälle som det svenska. Här fanns en person som bedrivit grovt spioneri mot vårt land, som orsakat Sverige utomordentligt stora

skador, som under många år varit vår mest bevakade fånge, som helt nyligen fått avslag av regeringen på en ansökan om nåd, och som alltjämt betraktas som en säkerhetsrisk.

Denne person lämnas obevakad i en lägenhet i en Stockholmsförort under många timmar, han kan avvika utan svårigheter, och sedan tar det ytterligare tio timmar efter det flykten upptäcks innan rikslarm går ut.

Hur kunde något sådant överhuvudtaget ske, har nog varenda svensk frågat sig. Det var också skälet, enligt Ingvar Carlsson, att regeringen omedelbart uppdrog åt justiti kanslern att klargöra alla omständigheter kring Stig Berglings permission, ansvarsförhållandena i samband med bevakningen, och de åtgärder som vidtogs omedelbart efter försvinnandet.

Ingvar Carlsson går sedan igenom den rapport som JK lämnat och de beslut som regeringen har fattat. Han konstaterade att regeringsbeslutet om restriktioner för Bergling som fattades när han började sin verkställighet, var giltigt när han avvek. Några entydiga uppgifter om vart Bergling flytt finns ännu inte, trots spaningar både här i landet och utomlands.

Det är inte tal om några grundläggande svagheter i det svenska rättsväsendet enligt Ingvar Carlsson. Däremot har allvarliga fel begåtts i det enskilda fallet. För detta svarar enligt statsministern i första hand de som haft inflytande över beslutet.

Statsministern går sedan också igenom vad regeringen avser att åtgärda. Det sker bland annat genom en noggrann översyn av såväl kriminalvårdens som polisens verksamhet. Nya permissionsregler och säkerhetspolisens arbete ska utredas särskilt. Inom Kriminalvårdsverket prövas fortsättningsvis generaldirektören själv alla permissionsfrågor för intagna som dömts till minst

tre års fängelse, och som har minst ett år kvar till frigivningen.

Partiordförande Carl Bildt (M)

Den livstidsdömde spionen Stig Berglings promenad bort från rättvisa och straff natten mellan den 5 och 6 oktober är en skandal för vårt rättssamhälle säger Carl Bildt. Under lång tid har Bergling spionerat mot Sverige och mot svensk säkerhet för den sovjetiska militära underrättelsetjänsten GRU:s räkning. Carl Bildt hänvisar till regeringsbeslutet 1980 om de särskilda och mycket restriktiva föreskrifter för Berglings kontakter med omvärlden under sin fängelsevistelse. Spionen Bergling förblev en fara för rikets säkerhet. Den bedömningen, menar Carl Bildt, gjorde också regeringen Carlsson, som så sent som den 27 augusti i år avlog Berglings av kriminalvårdsstyrelsen understödda nådeansökan. Grunden för skandalen lades genom de beslut som fattades av främst kriminalvårdsstyrelsen om att ge honom allt friare och friare permissioner.

Intill mars 1987 hade Bergling i huvudsak s.k. bevakade permissioner. Han stod ständigt under uppsikt. Om detta finns intet att säga. Men fr.o.m. maj i år beviljade kriminalvårdsstyrelsen s.k. beledsagade permissioner för Bergling. Dessa innebar att han bara hade en person från kriminalvårdsstyrelsen med sig under viss tid och att han även i övrigt gavs en betydande frihet.

Justitiekanslerns utredning ger enligt Carl Bildt en bild av en häpnadsväckande slapphet. Att man t.ex. i slutet av juli tog honom på en helkväll på Gröna Lund i Stockholm inklusive restaurangbesök är fullständigt obegripligt och tototalt oförsvarligt säger Carl Bildt. Efter en sådan permission måste det ha stått klart för Bergling att det var så gott som fritt fram att fly vid den närmast därpå följande permissionen.

Det var därför jag vid första möjliga tillfälle, vilket var vid utrikesnämndens sammanträde på slottet förra torsdagen den 8 oktober frågade Sten Wickbom om man inom regeringskansliet känt till att Bergling fick denna typ av s.k. beledsagade permissioner.

Sten Wickbom svarade öppet, ärligt och rakt på att man hade känt till detta inom departementet, men att han personligen inte varit informerad. Det gick inte längre att skylla bara på myndigheterna. Sten Wickbom har tagit sin del av ansvaret.

Partiordförande Olof Johansson (C)

Olof Johansson anser att Sten Wickboms beslut att avgå som justitieminister är värd all respekt. Det har rensat luften på en väsentlig punkt. Den politiska nivån ska ta sin del av ansvaret, när bristerna i statsförvaltningen är så uppenbara som i hanteringen av fallet Bergling. Regeringen ska enligt Olof Johansson inte lägga sig i myndigheters handlande vad gäller t.ex. enskilda personer. Men när det enskilda är av stor vikt, som i fallet Bergling, måste informationen mellan regering och myndighetsnivå fungera. Dessutom måste rimligen myndigheterna vara lyhörda inför innebörden av fattade beslut i regeringen, t.ex. en nådeansökan. Ingetdera har fungerat bra i fallet Bergling. JK är härklarochentydig. Händelseutvecklingen som ledde fram till Berglings flykt präglas av oklara ansvarsförhållanden, långsam information och ordergivning samt dåligt och dessutom odokumenterat samarbete mellan ansvariga myndigheter.

När ansvaret inte upplevs som reellt, så går den ansvarige hem från jobbet, oavsett arbetsläge och beslutskrav. Så hände när rikslarmet fördröjdes, vilket JK klart dokumenterat. Ansvaret kan inte ha känts särskilt personligt, när den nyutnämnde chefen för

kriminalvårdsstyrelsen rapporterar till justitiedepartementet, men utan att förvissa sig om att justitieministern fick informationen.

Med JK:s rapport och facit i hand frågar man sig om och om igen: "Hur är detta möjligt?" Vad är det för mening enligt Olof Johansson, att bevaka, om man inte känner till tänkbara flyktvägar, genom ordentlig undersökning i förväg? Vem kände ansvar för detta? Det framgår inte av JK:s rapport.

JK:s utredning har enligt Olof Johansson, inte omfattat den militära säkerhetstjänsten. Men hur är det möjligt, att en livstidsdömd spion med restriktioner i fråga om brevväxling, besök och telefonsamtal, enligt regeringsbeslut från januari 1980 med vissa lättnader från juni 1984, får permission på ett sådant sätt att regeringsbesluten om restriktioner blir av noll och intet värde. Är det överhuvud möjligt att ta sådana beslut i ett fall som detta, utan att försvarsstaben aktivt medverkar? Ändå har ÖB i tidningsintervjuer klargjort, att Berglings spioneri åsamkat försvaret stora och bestående skador. Därmed har det svenska samhället fått bära kostnader i miljardklassen.

Partiordförande Bengt Westerberg (Fp)

Bengt Westerberg hänvisar i sitt öppningstal på Folkpartiets landsmöte för knappt två veckor sedan, där han hävdade att i ett socialistiskt samhälle blir det lätt så att ansvaret delas av alla och känns av ingen. Det är kollektiviseringens förbannelse.

"Min tes blev snabbt illustrerad i samband med spionen Stig Berglings flykt". Den var allas fel och ingens.

"Nej, vi har inget ansvar i det här fallet", sa säkerhetspolisens företrädare P G Näss. Och chefen för Norrköpingsfängelset, Gunilla Arnerdal, sa: "Anstalten har skött allt som ankommit på den på ett korrekt sätt. Det är kri-

minalvårdsstyrelsen och SÄPO som har ansvaret för försvinnandet". Kriminalvårdsstyrelsens nye chef Ulf Larsson ansåg inte att det kunde vara "en huvuduppgift att diskutera olika personers ansvar". Och Ingvar Carlsson fastslog: "Självfallet har regeringen inget ansvar för detta".

Jag var säger Westerberg, kritisk mot Ingvar Carlssons uttalande redan när det fölls. Det riktiga hade naturligtvis varit att säga att först skall alla omständigheter kring Bergling flykt klarläggas. Sedan skall ansvar utkrävas.

Jag skulle, säger Westerberg, ha kritiserat statsministern på den punkten oavsett om justitieministern gjort något misstag eller inte. När det nu visat sig att han - eller hans medarbetare - underlåtit att reagera på väsentlig information och att han själv på den grunden valt att avgå, står det klart att statsministerns uttalande inte bara gjordes för snabbt utan att det dessutom var felaktigt. Det är illavarslande att Ingvar Carlsson så kvickt var beredd att lägga ansvaret på andra och fria regeringen menar Westerberg.

Justitieministern har motiverat sin avgång med att han i fredags, d.v.s. den 16 oktober, fick veta att departementet redan den 24 september fått kännedom dels om bristerna i bevakningen av Bergling som beviljades i juli, dels om att en ny permission med liknande villkor planerades. Det är nog ingen som bestrider att justitieministern mot den bakgrunden knappast hade något val. Han måste avgå. Man bör hålla i minnet att de stränga föreskrifter som utfärdades av regeringen i januari 1980 gällt fram till flykten.

Föreskrifterna avser formellt endast brev, besök och telefonsamtal, men det är klart att det därigenom också borde ha påverkat uppläggningsen av permissioner. Det är t. ex. orimligt att tänka sig att det inom fängelset skulle råda restriktioner när det gäller telefonkontakt med omvärlden, men att Bergling

under en permission skulle kunna ringa vem han ville. Ändå var detta innebörden av sommarens beledsagade permissioner. Det borde vara självklart att en spion som sitter inne med värdefull information inte skall kunna få annat än bevakade permissioner.

SÄK (Säpos kontraspionage) förutsattes göra hela den säkerhetsmässiga bedömningen, vilket förutsätter kontakter med försvarsstaben. Huruvida sådana före- kommit har JK inte undersökt. Den information jag har tyder på att det varit dåligt med kontakterna säger Westerberg. SÄK har, enligt Westerberg, utan samråd med försvarsstaben medgivit en succesiv uppluckring i tillämpningen av föreskrifterna för Bergling.

JK riktar enligt Westerberg med rätta, stark kritik mot kriminalvårdsstyrelsen och i synnerhet mot den tjänsteman som har haft huvudansvaret för besluten om Berglings permissioner. Vad som ter sig märkligt i kriminalvårdsstyrelsens agerande är den stora förändring som skett i permissionsvillkoren samtidigt som Berglings nådeansökan och ansökan om lättnader i föreskrifterna var föremål för regeringens prövning. Det hade varit rimligt enligt Westerberg, att åtminstone avvakta regeringens beslut innan sådana steg övervägdes.

Justitiekanslerns granskning kastar ljus över mycket av det som skett men lämnar vissa frågor obesvarade.

Partiordförande Lars Werner (Vpk)

Lars Werner anför: Igår avgick landets justitieminister. Igår presenterades också JK:s utredning om omständigheterna kring Berglings flykt, som utmynnade i förslag till prickning av en avdelningschef i kriminalvårdsstyrelsen och en anmärkning på en polis i Norrköping. Kan vi nöja oss med detta frågar Werner? Nej, därför att huvudproblemen kvarstår. Den tidigare persondebatten kan nu

koncentreras till själva sakfrågorna.

Sverige har på kort tid gått igenom två omskakande händelser: Palmemordet och Bergling-affären. Två personer har varit berörda: justitieminister Wickbom och SÄPO-chefen Hjälmroth. Den ene har det utkrävts ansvar för. Den andre har befordrats säger Werner.

För en utomstående betraktare framstår det som en mycket stor gåta att ansvar inte utkrävs av den förre SÄPO-chefen. Ett faktum är ju att under hans tid mördades Olof Palme och hans rutiner gällde när landets ende spion rymde. Men ingen utkräver ansvar av SÄPO-chefen, ingen diskuterar ens hans ansvar, tvärtom befordras han till den kanske högste polisbefattningen efter rikspolischefen säger Werner.

JK:s utredning var att utreda ”omständigheterna kring den permission som beviljats Bergling, vilken bevakning som därvid förekommit och ansvarsförhållandena i samband med denna samt de ansvariga myndigheters åtgärder under tiden närmast efter hans (Berglings) avvikande”.

JK:s utredning kommer fram till att det finns skäl att rikta kritik mot Kriminalvårdsstyrelsen och dess avdelningschef Clas Amilon. Av utredningen framgår också att det finns starka skäl för att rikta mycket hård kritik mot SÄPO, mot både Säpo-chefen Hjälmroth och byråchefen Näss. Men JK nöjer sig dock med att det inte finns tillräcklig grund för att rikta kritik mot vare sig Hjälmroth eller Näss. Ett mycket märkligt ställningstagande enligt Werner mot bakgrund av JK:s egna uppgifter i utredningen.

På sidorna 21 och 22 i utredningen redogörs för händelseförloppet under den beryktade permissionen i Rinkeby. Det framgår bl.a. att samråd mellan Kriminalvårdsstyrelsen och SÄPO om permissionen ägt rum vid flera olika tillfällen. På sidan 21 redogör

t.o.m. JK för de instruktioner som utformats inom SÄPO. Låt mig citera ur utredningen. ”I uppdraget ingick att gripa Bergling därest han skulle försöka lämna landet samt att göra iakttagelser beträffande besökare till Bergling i den mån detta var möjligt”.

Det är klarlagt att SÄPO inte fullföljt det uppdrag de ålade sig själva säger Werner. Det måste därför betecknas som mycket märkligt att JK menar att detta icke är tillräcklig grund för kritik.

På sidan 24 står det att Hjälmsroth inte varit inblandad eller ens hört talas om formerna för Berglings permission. Av JK:s utredning framgår det dock att Hjälmsroths närmaste man, byråchefen Näss, var både informerad och inblandad. Amilon hävdar att samråd ägt rum mellan Kriminalvårdsstyrelsen och SÄPO, och att informella uppgörelser ingåtts. SÄPO bestrider detta. På sidan 38 i utredningen kommenterar JK detta: ”Jag har i avsevärd utsträckning måst konstatera att uppgift står mot uppgift och att det inte varit meningsfyllt att söka utreda saken vidare. Om ord står mot ord, måste någon, minst en ha fel. Det kan vara kriminalvårdsstyrelsen. Det kan vara SÄPO och det kan vara bådadera. Men JK bryr sig inte om den saken. I praktiken tar JK därmed ställning för SÄPO:s version, utan någon enda motivering till detta. Trots att JK kunnat konstatera att samråd ägt rum vid ett flertal tillfällen, godtar han utan vidare SÄPO:s uppgift att samråd inte ägt rum. Detta är helt oacceptabelt menar Werner.

SÄPO:s uppgifter, verksamhet och ansvar måste bli föremål för en fortsatt granskning, genomlysning och debatt.

Politiska konsekvenser och förändringar inom Kriminalvården

Sten Wickbom begärde sitt entledigande som justitieminister några dagar före partiledardebatten den 20 oktober och som ac-

cepterades av statsministern. Övriga som avgick från sina befattningar var generaldirektören för Kriminalvårdsstyrelsen, Ulf Larsson, statssekreteraren vid justitiedepartementet, Harald Fälth, informationssekreteraren vid samma departement, Björn Fougberg och den politisk sakkunnige Pär Nuder hos tidigare ministern.

Clas Amilon ådömdes löneavdrag.

Kriminalvårdsstyrelsens rutiner vid beslut om permission ändrades. I princip får intagna i slutna anstalter fr.o.m. den 1 juni 1989 vänta längre på att få regelbundna permissioner. Praxis för de långtidsdömdas permissionstillstånd skärptes kraftigt. Redan hösten 1987 fastslogs att permission för långtidsdömda endast kunde beviljas av minst två tjänstemän på Kriminalvårdsstyrelsen, i vissa fall endast av generaldirektören.

Återkomsten till Sverige

Efter att ha rymt från Libanon till Cypern i augusti 1994 ringde Bergling till SÄPO-journalen och presenterade sig som spionen Stig Bergling. Han uppgav att han önskade frivilligt återvända till Sverige. Det tog lite tid innan företrädarna på SÄPO kunde övertygas om det verkligen var Bergling som ringde, eftersom många tidigare hade ringt både från Sverige och utomlands och presenterat sig som Bergling. När det blev klart för SÄPO att det var rätt man som ringt ordnade Bergling själv flygresan för sig och hustrun från Cypern till Sverige via Danmark. Han hade dock ett krav. Han ville ta med sig sina två hundar, Tina sju år och valpen Bonnie. SÄPO kontaktade Jordbruksverket och fick omgående införseltillstånd för hundarna! I Danmark blev han mottagen av danska säkerhetspolisen och tillsammans med representanter från SÄPO gick resan vidare till Stockholm. Bergling blev efterhand placerad på Halls säkerhetsavdelning.

Generaldirektören för Kriminalvårdsstyrelsen, Bertel Österdahl, beslutade om Berglings fortsatta verkställighet. Byråchefen Per Colliander hade generaldirektörens särskilda uppdrag att följa Berglings behandling och säkerhet och rapportera direkt till generaldirektören.

Mötet med Stig Bergling

Bergling blev som nämnts placerad på Halls säkerhetsavdelning. Jag träffade Bergling i min egenskap av regionchef för Stockholmsregionen i vilken anstalten Hall ingick. Vid mitt samtal med honom var han öppen och – som det visade sig i efterhand – sanningsenlig. Han berättade beredvilligt att han vid ankomsten till Moskva efter rymningen blev förhörd i tre månader. Det gåtfulla för ryssarna var att Bergling så enkelt kunnat rymma. Men så småningom förstod de att Berglings rymning hade skett på så sätt som Bergling hade berättat.

Hustrun Elisabeth Sandberg hade hela tiden varit bekymrad över den uteblivna kontakten med sina fyra barn, vilket irriterade ryssarna. Bergling var sysselsatt med ”idiotiska arbetsuppgifter”, t.ex. olika översättningsuppdrag m.m. Ryssarna började tröttna och flyttade paret till Ungern. Oroligheter i Ungern medförde att paret fick återvända till Moskva efter något år och det var rena ”julafton” säger Bergling i jämförelse med vistelsen i Ungern. Småningom blev det åter tal om förflyttning och då hade Bergling fyra länder att välja emellan och det blev Libanon. Det var druserhövdingen Walid Jumblatt, libanesisk politiker och framträdande representant för det drusiska folket – en minoritet, ca tio procent av den totala befolkningen i Libanon – som åtagit sig ansvaret för Bergling. Paret bodde de första åren i Jumblatts hus för att sedan få ett eget boende. Han var säkerhetspolitisk rådgivare åt Jumblatt.

Bergling hade fått Parkinsons sjukdom och andningsbesvär år 1992, något som påskyndade hans beslut att frivilligt återvända till Sverige. Men paret oroade sig också för de skulle bli undanröjda av ryssarna och därför återstod, enligt Bergling, återflyttning till Sverige som räddningen.

Frigiven och långtidssjuk

Bergling frigavs i juli 1997 efter tre års fängelsevistelse. Hans sammanlagda fängelsetid blev drygt 11 år. Han var öppenplacerad på kriminalvårdsanstalten Asptuna under slutet av verkställighetstiden. Hustrun hade insjuknat i cancer och avled kort tid före Berglings frigivning.

Under de tre sista åren av hans liv vistades han på Stockholms sjukhem. Han förflyttades sig i slutet av sitt liv i rullstol. Bergling avled 77 år gammal i januari 2015.

Källor

- 1979 års särskilda juristkommission (1980), *Fallet Stig Bergling: Överväganden angående åtgärder: slutrapport Ds Ju 0346-5640*
- Protokoll 1987/88:10 Riksdagen
- Justitiekanslerns yttrande 19 okt. 1987: *Stig Berglings avvikande under permission från kriminalvårdsanstalt*
- BROTT, STRAFF OCH KRIMINALVÅRD. Thomas Ekbohm, Gunnar Engström, Birgitta Göransson. Natur och Kultur 1992
- Gunnar Engström: *Samtal med Stig Bergling 1997 – 1998*
- P3 Dokumentären om spionen Stig Bergling, Sveriges Radio 2005
- Dagens Nyheter 2015-01-29.
- Stig Bergling - från polis till spion

I Korthet

Många orsaker bakom narkotikadöd

Socialstyrelsen har gått igenom dödsorsaksintyg för 2014. Självmod, läkemedel, blandmissbruk och nãtdroger är viktiga orsaker till dödsfallen. Socialstyrelsen visar också att den förmodade ökningen av narkotikarelaterade dödsfall som vi sett i Sverige sedan 2006 huvudsakligen kan förklaras av fler och förbättrade rãttsmedicinska analyser, hur dödsorsaksintyg registreras och kodas samt förändringar där vissa läkemedel tillkommer och andra fasas ut. Omkring hälften av dödsfallen är överdoser. En betydande andel av dödsfallen är självmod. Det går inte att dra en rak linje mellan statistiken om den narkotikarelaterade dödligheten och narkotikamissbrukets omfattning.

Europarådets kommitté mot tortyr och omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning (CPT).

CPT besökte i maj 2015 polisen, flera häkten, ett fängelse och en rãttspsykiatrisk klinik i Sverige. En rapport kom under våren 2016. Isolering och restriktioner av frihetsberövade behöver motverkas skriver kommittén. De frihetsberö-

vade som CPT intervjuat talade positivt om Kriminalvårdens personal, som de såg som välutbildad och professionell. Risken att frihetsberövade i Sverige utsätta för våld bedöms som låg och den materiella standarden var god. CPT vill också se fler möjligheter till sysselsättning för intagna med restriktioner. Både CPT och FN:s tortyrkommitté har år efter år kritiserat Sverige.

Kriminalvårdens åtgärder mot isolering

Kriminalvården har genomfört diskussioner med företrädare för rãttsväsendet om hur man med gemensamma krafter kan förkorta tiden i häkte. Häktetiden är för lång och restriktioner i häkte alltför vanliga. Ovissheten om hur länge man ska vara häktad är nedbrytande och kan skapa psykisk ohälsa hos den häktade. Åklagare Inger Söderholm utreder häktes- och restriktionsfrågor på regeringens uppdrag. Man vill införa en tidsgräns för häktning och att domstolen ska besluta om restriktioner. Idag är det åklagarna, en part i målet, som beslutar. Alternativ till häktning kan vara elektronisk fotboja under överklagningstiden.

Regler för villkorlig frigivning utreds

Regeringen vill skärpa regelverket för villkorlig frigivning, så att risken för återfall kan vägas in. Justitierådet Agneta Bäcklund har fått regeringens uppdrag att bland annat fastställa om risken för återfall i grov brottslighet ska vägas in i beslutet om villkorlig frigivning. Morgan Johansson har i media motiverat sin utredning med att den tidigare utgångspunkten att det är en allmän rättighet att bli villkorligt frigiven efter två tredjedelar ska ändras och det ska ses som en förmån som man ska förtjäna. Anne Ramberg generalsekreterare för Advokatsamfundet är kritisk "Idag finns en enhetlig rättstillämpning. Utgångspunkten är att den som sköter sig släpps efter två tredjedelar av tiden. Det är lika för alla. Ska man ge sig på att gör andra överväganden finns risk att inte alla behandlas lika, och att man bakvägen höjer straffvärdet för vissa brott. Återfallrisken kan bestå även efter avtjänarstraff, vilket reser frågor kring straffets funktion. Idag beslutar domstolen om påföljden. Det finns risk med om vi överlåter till någon annan än domstolen att bedöma om någon ska släppas villkorligt eller ej.

Bäste läsare av Tidskrift för Kriminalvård!

Alla som är engagerade i arbetet med tidskriften arbetar ideellt.

Vi behöver dig som betalande prenumerant!

Gå till formuläret på hemsidan och anmäl dig.

Dags att förnya din prenumeration?

Enbart prenumeration på tidskriften kostar 200 kronor per år

Medlemskap för privatpersoner i Svenska Fångvårdssällskapet

inklusive tidskriften kostar endast 150 kronor

Plusgirokonto 29 80 60 - 5

Skriv namn och adress tydligt på avin

eller i meddelandefältet på internet.

Fyll gärna i din e-postadress

och anmäl adressändringar på hemsidan.

www.tfkriminalvard.org/prenumeration/

www.tfkriminalvard.org

